

YU ISSN 0021-6933

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik XXX – leto 1984/85 – št. 3

Jezik in slovstvo

Letnik XXX, številka 3

Ljubljana, december 1984/85

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 števil)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Gregor Kocijan, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Hermina Jug-Kranjec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Lektor in korektor: Jože Sever

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednica), Marjan Javornik, Marko Juvan, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija, Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 200.– din, polletna 100.– din, posamezna številka 25.– din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 80.– din

Za tujino celoletna naročnina: 450.– din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake

in študente pa krije Izobraževalna skupnost SRS za družboslovje

Naklada 2.400 izvodov

Vsebina tretje številke

Razprave in članki

65 Franc Zadavec, Srečko Kosovel o pesniku in umetništvu (1920–1924)

72 Matej Rode, Srečko Kosovel in prevajanje

75 Antonina Grybosiowa, O relacijah v semantičnem polju percepcije z vohom v slovenščini (1)

82 Martina Križaj-Ortar, O samostalniškem prilastku v imenovalniku

Literarnozgodovinsko gradivo

85 Viktor Smolej, Med ugovori in odgovori (2)

Polemika, odgovori

88 Vinko Cuderman, O konstruktivni kritiki. In še enkrat: kako poučevati književnost

Ocene in poročila

91 Igor Gedrih, Simpozij o simbolizmu

95 Alenka Šivic-Dular, Lingvistična antropologija

99 Marija Stanonik, Prva monografija o J. V. Valvasorju v slovenščini

Zapiski

101 Velemir Gjurin, Ob 30-letnici Lingvističnega krožka Filozofske fakultete v Ljubljani

3/III Prejeli smo v oceno

Knjižne novosti

3/III Nekaj novosti Knjižnice oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani

Razprave in članki

Franc Zdravc

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SREČKO KOSOVEL

O PESNIKU IN UMETNIŠTVU (1920–1924)

Življenje je Kosovelu odmerilo ravno toliko let, da je napesnil pomemben opus in si izčistil pogled na pesniško umetnost. Njegovo razmišljanje o umetnosti je sicer pretrgano, nekončano in odprto, vendar ga oznamujejo tako pomembna načela, da jih ne moreta prezreti niti zgodovina slovenske poetike in estetike niti zgodovina umetnosti in filozofije. Med letoma 1920 in 1926 si je zapisal toliko misli o umetništvu, še posebej o pesništvu, da ni lahko pogledati njihovih širjav in globin.

Raziskovalec njegovega dela Anton Ocvirk pravi, da so ga poetiška in estetska vprašanja še posebno priklepala nase prav v zadnjem času, tj. leta 1925 in 1926.¹ To je resnica, ki jo podpirajo Kosovelovi teksti vseh vrst. Vprašljiva pa je Ocvirkova trditev, da je treba ločevati Kosovelove »zgodnje poglede na umetnost« od kasnejšega »njegovega razumevanja pesniškega ustvarjanja«, »novega pojmovanja umetnosti« in že kar dramatična podoba, kako se je leta 1925 trgal »iz okovov tradicionalne estetike« in iskal »novih literarnih meril«.² Mar imamo zares opraviti z dvema Kosoveloma: tam v poetiško in estetsko tradicijo uklenjenim, tukaj pa z osvobojenim drugim, ki je čez noč odkril prave naloge, cilje in bistvo besedne umetnosti? Ne, opraviti imamo z enim samim, v sebi razvojno sklenjenim Kosovelom, ki je prej ko slej priznaval eno samo, nedeljivo umetnost.

Da ni dveh Kosovelovih umetnostnih filozofij, nam potrdi analitični razgled po njenih značilnostih iz prvega časovnega loka, ki pa je prvi le, če nasilno pretrgamo pesnikov šestletni povezani razvoj.

1920–1924

Kosovelovi prvi zapisi o umetnosti so nastali v gimnazijskem času, zlasti v letih 1921–1922. V nekrologu za Brankom Jegličem 15. sept. 1920 je nemara prvič zapisal določnejši motiv iz svojih umetnostnih premišljevanj. V imenu mrtvega prijatelja se je tu namreč zahvalil tudi ptičkom, ki so jima »vzbudili hrepenenje po čistem petju«.³ Ob motivu »čisto petje« je mogoče domnevati, da jima je ptičja pesem bila vzor, kako elementarna, naravna mora biti lirski pesem in umetniško ustvarjanje sploh, razlagala sta si jo nemara kot naravni, pristni, živi glas življenja, ne pa kot umsko, tehnološko konstrukcijo. Poudarek na estetskem motivu iz narave razodeva pač željo pesniti čisto, elementarno, iz doživetja, iz prvine nujnosti.

* Prebrano na simpoziju ob 80-letnici rojstva Srečka Kosovela, 4. oktobra 1984 v Ljubljani.

¹ Srečko Kosovel, Zbrano delo III. Drugi del, str. 976. Ljubljana 1977.

² Prav tam, str. 1019/20, 1022, 1027.

³ Kosovel, Branku Jegliču Zbrano delo III. Prvi del, str. 183. Ljubljana 1977.

Podatki pravijo nadalje, da je v letih 1920–1922 razpravljaval o umetnosti tudi v družbi s Tržačanoma Vladom Martelancem in Karlom Pahorjem,⁴ v ljubljanski gimnaziji pa največ s profesorjem klasične filologije in dramatikom Draganom Šando. Ko je v pismih leta 1921 omenjal, da veliko pesni, piše, dela, sicer še ni znal povedati, »kam vodi pot«, kam ga bo pripeljala delovna zagnanost, a je pripomnil, da »k ekstremom 'alla Podbevšek' že ne«, pač pa »mogoče k umetnosti«. Tudi je že samozavestno upal, da gotovo najde resnično umetnost (»ali upam, da jo najdem«).⁵ Postajal je zanosen iskalec umetnosti, več, nadarjeni iskalec, ki je nezgredljivo ločeval med ekstremom in umetniškim delom ter slutil, da oblikovni ekstremi niso vselej pravo iskanje in pot do umetniško novega pa tudi do umetnosti.

Da sproščeno doživljanje in poznavanje življenjske stvarnosti prej odpre dohode do umetnosti, kot jih odpro še take skrajnosti v poetiki in estetiki, posredno razkriva podatek iz avgusta 1921, kako močno si je želel pisati »novelo in dramo«, pa si ju je lahko samo želel pisati, saj mu je manjkalo življenjskih izkušenj in razgledov. Zavedal se je namreč že, da je silovito čustvo lahko vrelec močne lirike, ne zadošča pa za novelo in dramo. Tako vsaj si je mogoče razlagati misel, da je za novelo in dramo treba »življenja, ne melanholije«.⁶ Ni mislil le na melanholijo kot malodušnost ali mračno razpoloženje, ampak se mu je zdelo tudi nemogoče, da bi dobra proza in dramatika mogli rasti iz filozofske melanholije ali »spenglerske filozofije odmiranja«, kot je kasneje imenoval Spenglerjevo nihilistično zamišljanje evropske smrti. Skratka, ob želji po noveli in drami se mu je poglobila nedvoumna misel, da je pesniško umetnost mogoče zasnovati le na osebni in zunajosebni »življenjski stvarnosti«, ne pa v kakšni tehnološki eksperimentalni in filozofski delavnici.

Leta 1922 si je zapisoval termine »delavsko pesništvo«, »socialna umetnost«, »proletarska umetnost« in podobne, ki so jih uporabljali Vlado Martelanc, Drago Gustinčič in drugi, knjigo Aleksandra Bogdanova »Proletariat und Kunst« pa prebral kot »temeljito in globoko razlago proletarske umetnosti, globljo in vrednejšo, kot je Gustinčičeva«.⁸ Sociološko obarvani termini za umetnost ga niso motili, močno pa so ga razočarali teksti, ki so se postavljali z znamko socialna umetnost, tudi Tone Seliškar ga ni posebno prepričal. Ko je takšne tekste imenoval literarni šund, je, nasprotno, »z veseljem čital pesmi starejših in mlajših delavcev in kmetov« in tržaškem Delu 1922, ker so »mnogokrat bile tako elementarno preproste, da so učinkovale z veliko sugestivno silo.«⁹

Kot je preziral socialni šund, ni maral tudi pesništva »mistične resignacije«, saj sta bila oba enako odmaknjena od življenjske stvarnosti. Julija 1922 je pisal: »Prišel sem skupaj s samimi mistiki, čudovito je, da ti ljudje lažje živijo, oči obrnjene v transcendent, prezirajo življenje in iščejo višjega in višjega. – To so očali, s katerimi se vidi res nekaj višjega in lepšega, toda tak raj si ustvari lahko vsak človek v duši – življenje pa je treba spoznati in ga vzljubiti z vsem prokletstvom in strupom. Cankar je rekel: Živeti brez očal je težko, a pošteno je.«¹⁰ Ti mistiki so bili brata Vodnika in Tine Debeljak. Tudi ob Vodnikovi zbirki *Vigilije* (1923) je potrdil svojo protimistično naravnost: »V tej dobi, ko duša skoraj ne more živeti, se je Vodnik obrnil k Bogu ... Treba je stopiti v življenje.«¹¹ Ob vraččenosti v povojni družbeni kaos in zavzetosti za življenjsko stvarnost v literaturi je zamahnil tudi čez »vsezanikujoči dadaizem« ter ironično pripomnil, da bi zastopnik dadaizma lahko bil tudi »papagaj«.¹²

⁴ Boris Pahor, Srečko Kosovel v Trstu, str. 39–40. Trst 1970.

⁵ Kosovel, pismo Alfonsu Gspanu, 23. VIII. 1921. ZD III/304.

⁶ Kosovel, pismo Draganu Šandi, 11. avg. 1921. ZD III/316.

⁷ Kosovel, ZD II/999.

⁸ Kosovel, pismo Josipu Ribičiču, 9. XI. 1922. ZD III/460.

⁹ Kosovel, Umetnost in proletarec, ZD III/28.

¹⁰ Kosovel, pismo Fanici Obidovi, 2. VII. 1922. ZD III/354.

¹¹ Kosovel, Anton Vodnik – Vigilije. Vidovdan, jan. 1924. ZD III/238.

¹² Kosovel, Obidovi, 8. VI. 1922. ZD III/352.

Ni ga motilo, da futuristi v izražanju niso priznavali meje »med lepim in nelepim«, motilo pa ga je, da so se odmaknili od človekovih problemov in se navduševali nad lepoto tehnike.

Vsa ta navidežno socialna in vseh vrst idealistično spekulativna literatura je po njegovem zatajevala, zanemarjala poglavitno bolečino sodobnosti: »borbo posameznikove duševnosti z materialnostjo«. ¹³ Kosovelov pojem »borba duševnosti z materialnostjo« je seveda širok, obsega ves konfliktni splet duhovnega in čustvenega bivanja znotraj človeka in s svetom okrog njega. Kosovel te »borbe« ni umeval po meri krščanskega moralnega dualizma, ni je omejil na razmerje duša – telo, kot je storil Ivan Pregelj, ampak je mislil na dramatične duhovno-telesne zaplete v človeku kot naravnem bitju in hkrati na dejstvo, da se v sodobniku bijejo duhovne vrednote s podivjanim gmotnim individualizmom, na družbeni ravni pa se »borba duševnosti z materialnostjo« izraža kot spopadanje duhovnih ustvarjalcev s kapitalističnimi in vsakršnimi verižniki za pravični socialni red.

Šele kdor je s pesniško besedo obvladal in izražal ali eno ali drugo konfliktno stanje človeka, je opravljal delo, ki si je zaslužilo tedanji Kosovelov termin »prava življenjska umetnost« ¹⁴ (1922). Takšno, pravo življenjsko umetnost je tedaj združeval tudi z mislijo o pesniški besedi, o njenem razmerju do žive konfliktnosti snovi, in še s tako imenovano notranjo pesnikovo misijo ali poslanstvom. Znanka je svetoval, naj pesni = samosvojim tonom in naj se izraža natančno. Pesniški izraz bodi natančen v tem smislu, da »se mora prilagati čustvu in misli«, še posebej »v pesmi svobodne oblike«. ^{14a} O individualnem tonu in natančnem izrazu kot znamenjih prave življenjske umetnosti je pripravljali tudi predavanje, »simbolično predavanje z naslovom 'Veš, kako raste hrast?'« Poanta predavanja bi bila: izraz v umetnosti je »notranja potreba ... notranja misija umetnika«. ¹⁵ Tada pri kom je umetniški izraz »notranja misija«? Enačbo umetniški izraz = notranja misija je Kosovel rezerviral za resničnega umetnika, pa še zanj samo tedaj, kadar mu gre »za stvar, za pravo življenjsko umetnost«. Predavanja o tej »sveti in nerazumljivi misiji pesnika«, Žal ni pripravil oziroma se ni ohranilo.

Pred vpisom na univerzo jeseni 1922 je o pesniku in umetništvu domislil potemtakem vsaj naslednje stvari:

Začetna idilična podoba o ptičjem čistem petju je prezorela v načelo, da je resnični pesnik v izrazu kristalno samosvoj, njegova pesem pa pristni življenjski glas, »življenjska umetnost«. Pesnik-umetnik obvlada in izraža duhovno-čustveno snov z osebnim in natančnim izrazom, zato pa umetnina bralca očara in potegne v svoj življenjski lepotni prostor, konzument z umetnostjo »sočustvuje«. ¹⁶ Ostro je ločil med racionalnimi literarnimi konstrukti socialne in mistične tematike, ki jih lahko vsakdo sanjari in poljubno sestavlja, ter med umetnostjo, ki je nabita s krči, mukami, pretresi in protislovji, strupom in opojem, z grozo in zanosi realnega življenja, z »eksplozivno snovjo«, ¹⁷ kot je imenoval tudi svoja srečanja in spore z okoljem. Ko je kritiziral odmike v mistiko, v lažno socialno reportažnost, v spenglersko resignacijo odmiranja in kapitulantstva, zavračal abstraktno ideološke in formalistične recepte in besedne realizacije, preziral vsakršno odtrganost od razklanosti povojnega časa, tudi svoje pesniške besede ni odmikal v slonokoščene bele hrame, kjer bi občudovala samo sebe, ampak jo je kar naprej pojil tudi s poglavitno bolečino sodobnosti, z bojem duha z materialnostjo, z »eksplozivno snovjo«.

¹³ Kosovel, Obidovi, 8. XI. 1922. ZD III/367.

¹⁴ Kosovel, Obidovi, 1. IX. 1922. ZD III/358.

^{14a} Kosovel, pismo Nadi Obereignerjevi, 15. IX. 1922. ZD III/332.

¹⁵ Kot pod 14.

¹⁶ Kot pod 8.

¹⁷ Kosovel, pismo Vlasti Sterletovi, 31. VIII. 1922. ZD III/297.

Na takšnih praktičnih in teoretičnih izhodiščih je na univerzi dograjeval misel o moči življenjske resnice in lepote v pesniški in drugih umetnostih ter misel o medsebojnih pretokih med umetnikom in družbo, pesnikom in narodom.

Iz korespondence in drugih tekstov je videti, da se je veliko ukvarjal z dvema idejama ali načeloma o življenju in umetnosti. Nekje je zapisal, da bi prej resigniral nad vsem drugim, »*razen nad tema idejama*«. ¹⁸ Z besedo ideja je oznamoval »*Resnico*« in »*Lepoto*« ter ju zapisal z veliko začetnico. Ti načeli (kategoriji) je preverjal na več ravneh, zmerom pa znotraj cankarskega bivanjskega imperativa: »*življenje gledati, kakor je, in vendar živeti*«. ¹⁹ Ta imperativ je terjal, da pesnik odkrito priznava, da povojna narodna in družbena stvarnost povzročata »*brezmejno grozo*«, da »*današnje življenje sloni na laži*«, da se vsepovsod šopirita razkroj in »*groza Smrti*«, da svobodo, dobroto, lepoto ogrožajo in cinično zasmehujejo. Zato pa je imperativ tudi terjal, da se pesnik ne sme vdati kaosu, ampak mora odporniško vztrajati, ustvarjati, spodbujati za obnovev človečanstva.

Ko je Kosovel z gledišča resnice preverjal npr. slovenske pisatelje v minulosti, je tvegal trditev, da smo Slovenci imeli vsega »*komaj par*« besednih umetnikov. Tako malo zato, ker pravega umetnika odlikuje načelnost, neomahljivost, na Slovenskem pa je bila »*večina (pisateljev) v bistvu, kompromisarska*«, ²⁰ bolj so ljubili mir in soglašali z okoljem, kot se spopadali z njim. Ob takšni tradiciji je le še bolj povišal glas zoper nekatere svoje sodobnike, pristaše »*svetega miru*«, kot so se potrjevali s pobegi iz brezmejne groze, iz laži, iz družbene in narodne stvarnosti. Pesnike je še bolj kot dotlej klical v osredje življenja, tu naj bi delali zaradi treh dejstev. Prvič zato, ker »*živimo v dobi preobrazbe družbe*«, kot je dejal, drugič zato, ker je v tej preobrazbi bilo treba premagati štiri »*duševne bolezni evropskega zapada*«: ²¹ nihilizem, pesimizem, cinizem in letargijo; tretjič pa zato, ker je bil prepričan, da je samo »*kreпка realnost zdravje in rešitev za nas*«. ²²

Antinomija življenje gledati, kakor je, in vendar živeti je potemtakem pomenila polno priznavati etiko in razkroj, hkrati pa širiti in poglobljati optimistično vero v življenje. Optimistična vera je kajpada izključevala idealizacijo življenja, saj idealizacija ni nič drugega kot oblika bega pred resnico. Optimistična vera ni dovoljevala predaha pred resničnostjo in pred umetniško resnico o njej, pomenila pa je tudi načelen odpor do pisateljskega načelnega zanikanja, posmehovanja, zastrupljanja ter poziv za umetniška dejanja, ki bivanje osmišljajo brezmejni grozi navkljub. Filozofija osmišljujočega umetniškega ustvarjanja je Kosovela privedla tudi do kaj naravnega sklepa, da umetnik sodeluj s tistimi, ki ustvarjajo materialne dobrine, pa imajo najmanj od njih, ker ravno ti ohranjajo moč in perspektivo za novo življenje –, da sodeluj z delavskim razredom. Na tej črti se je strinjal s prijateljem Martelancem, da je socializem sodobna ideja z notranjo perspektivo in tolikšno življenjsko resničnostjo in močjo, da bi pravi umetnik mogel delati po njej brez škode za svojo umetnost.

Dosti je razglabljal tudi o tradicionalni konstanti slovenske literature, o narodni misli in narodnem čustvu v njej ter oba priznaval za umetniško produktivno notranjo perspektivo te literature. Ali je bilo priznanje nacionalne ideje v literaturi kaj romantičnega? Kot ni bilo prav nič romantično priznavati vodilno socialno idejo sodobnosti in jo imeti za notranjo perspektivo ²³ posameznika, naroda in človeštva, zato pa tudi za pomembno razgibališče umetnosti, ni bilo prav nič romantično tudi priznavati idejo, ki je že več kot stoletje razgibavala slovensko literaturo ter potrjevala posebno zgodovinsko stvarnost slovenskega ljudstva.

¹⁸ Kosovel, Obidovi, 30. avg. 1923. ZD III/382.

¹⁹ Kosovel, Obidovi, 11. VII. 1923. ZD III/379.

²⁰ Kosovel, Obidovi, 6. I. 1923. ZD III/370–371.

²¹ Kosovel, Obidovi, 16. II. in 17. III. 1923. ZD III/373, 375.

²² Kosovel, Obidovi, 30. VII. 1923. ZD III/380.

²³ Kosovel, ZD III/698 in drugje.

Način, kako je Kosovel v eseju *Pesnikovo poslanstvo* (1924) izrazil to poslanstvo oziroma idejo »v zvezi z narodom in narodovo dušo«,²⁴ je Anton Ocvirk upravičeno imel za romantičnega. Toda glede na to, kako živi narodna ideja v vsem obsegu v Kosovelovi umetnostni filozofiji in iz kakšne objektivne stvarnosti se je hranila, pa je ta znanstvenik le premalo upošteval, da je bil Kosovel prisiljeni emigrant na svojih etničnih tleh in da zato svoje umetnostne misli ni mogel in ne maral odtrgati od narodne ideje, naj jo je potem filozofsko opisoval tu romantično tam realistično, tu vzneseno, že patetično, tam objektivno, z detajli surove vsakdanjosti na Primorskem, Koroškem pa tudi v Ljubljani, v mreži objektivnega časa in prostora. Od narodne ideje se ni odtrgal v nobenem svojem stilu, še najmanj v Integralih, ko pa je ravno v njih še najbolj naravnost napadel vsakršno imperialistično buržoazijo zaradi njene etnocidne dejavnosti do Slovencev. Italijanska okupacija in koroški plebiscit sta mu povzročala pravo muko, doživljal ju je kot osebno in skupnostno ponižanje in trpljenje. Narodno trpljenje se je spet vzpostavilo kot gibalno slovenske literature in balada o lepi Vidi se mu je razodela kot trajen »simbol trpeče ljubezni« in še posebej kot kulturno produktiven nacionalni simbol. Nič romantičnega, če je sklepal, da se »iz te nacionalne poeme razvija vsa slovenska literatura, polna iskanja in upanja«. ²⁵ Iz poeme, ne iz balade. V ta obseg spada tudi njegova hipoteza iz septembra 1925, da kakor je nekoč poljska tragedija rodila Mickiewicza in Chopina, bi slovenska zgodovinska in zemljepisna tragedija morala roditi veliko umetnost: »Ako Slovenci nismo imeli snovi za tragedijo, tu jo imamo: realno in bridko dovolj, da se izbrusimo v njej in spoznamo.« ²⁶ Skratka, narodna ideja mu tudi v kakšni romantično, čustveno privzdignjeni besedi ni bila nič drugega kot odziv na objektivno zgodovinsko resničnost, doživljal jo je kot snovno in duševno določenost, kot del svoje notranje in zgodovinske biti, kot eksistencialno svojega umetništva.

Ko je umetniško besedo zavezoval osebni in narodni stvarnosti, individualni in družbeni resničnosti, jo je hkrati zavezoval tudi drugi veliki umetniški ideji – lepoti. O lepoti je velikokrat pisal, tudi naslednje:

»Lepota je tudi slika absolutno popolnega vsakega dejanja, je slika naše borbe in trpljenja, veselja in hrepenenja, ljubezni in resignacije. Zato se lepota razlikuje od resnice samo v tem (po mojem seveda), da je lepota slika nečesa organskega, življenjskega, nam sorodnega, in to nas tudi, ker je sorodno z našim življenjem, tako rekoč greje. Zato je umetnost čustvena, znanost intelektualna (razumska). Znanost podaja le zakone, ki so morebitni (hipoteze); lepota (umetnost) podaja odseve resničnega dogodka. Znanost resnico išče, in se lahko moti nad njo, umetnost podaja življenje v zaokroženi obliki lepote. Ker je danes v tej racionalni in materialistični dobi treba dokazati, da ima umetnost svoj smoter, in ta je oblikovati v dušah novo življenje, zato je umetnost po mojem le oblika, ideja je lahko različna, glavno je, da ta ideja živi v duši človeštva in ne samo v teorijah.« ²⁷

Pogled na citirano pove, da je Kosovel lepoto mislil kot sliko človekovega dejanja in čustvenega stanja v besedi. Lepota je nekakšen žlahtni organon, čarni dejavnik, element, po katerem življenje priteče v umetnino in spet odteče iz nje v sprejemalca; lepota je življenje v zaokroženi, strnjeni umetniški obliki, ta pa je zmožna v odjemalcu oblikovati novo življenje; je torej izraz življenja in njegov generator, oblikovalec novega življenja. Iz tega seveda sledi, da po Kosovelu umetniška oblika ni sama sebi namen in cilj, da je zgolj sebi namenjena tem manj, ker vsaka pristna umetniška oblika odjemalca osvaja in oblikuje. Iz tega pa spet sledi, da umetnost kot izraz lepote dopušča vse tiste stile in oblike, ki lepoto

²⁴ Anton Ocvirk, Kosovel ZD III/1019.

²⁵ Kosovel, pismo Carlu Curciu, 25. II. 1923. ZD III/464.

²⁶ Kosovel, Klubovcem, 20. IX. 1925. ZD III/588.

²⁷ Kosovel, Karmeli Kosovelovi, 19. II. 1923. ZD III/481-482.

priznavajo kot popolnostno prvino, brez katere ni umetnine. In še sledi, da je umetnost ena sama, nedeljiva, saj »je bistvo umetnikovega stremljenja, ki ga najčesče niti sam ne spozna, vedno isto«, medtem ko je umetniška oblika (»če se sploh sme o njej govoriti«) »vedno adekvaten izraz dobe«.²⁸ To pa nazadnje tudi pomeni, da je po Kosovelu možna tudi proletarska umetnost, če izpolnjuje zakonitosti pojma »umetnost«: »Jaz ne priznavam umetnosti 'za maso', 'za elito', 'za izvoljence', 'umetnost za umetnost', ampak umetnost, ki je sinteza življenja in ki kaže lepoto v vsakršni obliki. Proletarska umetnost ne eksistira kot politična umetnost, eksistira kot nov vrec umetnosti pač.«²⁹

Nikakor ne gre prezreti, da je tako razmišljal že februarja 1923 in da je že tedaj, kot kaže prvi stavek citata, povezal lepoto tudi s stanji, kot so boj, trpljenje, resignacija, prezreti ne zato, ker se boj, trpljenje in resignacija z umetniško besedo ne izoblikujejo v idilično lepoto ali v lepoto, ki Kosovela ni zadovoljevala ne tedaj ne pozneje. Vendar o tem v nadaljevanju.

Ko je razmišljal o vzroku za brezkrvnost nekaterih sodobnih pesnikov, je ugotovil, da jim »stremljenje po lepoti« ni bila notranja nujnost, da so bili esteticisti, uživaška estetičnost pa njihov grobar: »... današnji umetniki usihajo samo radi tega, ker so se naučili iskati v umetnosti estetike, ker jim ni nujna življenjska potreba in je zvezana z njihovim življenjem le intelektualno«.³⁰ Imenoval jih je »mrtni esteti«, »knjižni molji«, ki se uče umetniških oblik, se pravi nečesa, česar se po njegovem ne da priučiti. Njihova zmota je bila, da so umetnost zamenjavali z »uživanjem lepote« in niso razumeli, da je umetnost mogočna sila, ki vodi življenje, kakor ga vodita politika in gospodarstvo, vodi kajpada s tem daljnosežnim razločkom, »da je religiozno duhovna sila, ki je obenem predpoda človekove enotnosti in popolnosti«.³¹

Zdaj smo si dolžni pozorneje ogledati še sintagmo umetnost je »religiozno duhovna sila« in termin »religija lepote«, ki ga je večkrat zapisal kot atribut umetnosti. Dva citata naj pojasnita, kaj sta mu ta izraza pomenila:

»Religija lepote. ... Svoj čas je bila v antiki, danes je ni. Molimo lepoto kot nekaj višjega, lepega, življenje pa preklinjamo kot nekaj drugega, umazanega, nezmožnega. In vendar raste na tem toliko preklinjanem življenju toliko lepega«.³²

In še:

»Sodobnim umetnikom manjka neposrednega stika z življenjem: na cesti in polju, v sobi, povsod žive ljudje, konflikti v politiki itd., socialno vprašanje, mimo vsega gredo naši mrliški pesniki, ne živijo, zato je njihova pesem prazna, prazna, prazna«.³³

Iz obojega sledi, da neživa pesem ne vsebuje lepote, ni »religija lepote«, nima religijske, združujoče moči, nikogar ne poveže z nikomer in ničimer. In narobe: religijsko moč ima pesem, v kateri živi »goli človek« s svojo grozo, ima jo umetnina, v kateri je lepota nasitena z življenjem. Šele živó ovsebinjena lepota je povezujoča energija, približa življenjsko stvar neprisiljeno, silovito, neogibno, je zveza, po kateri vstopi bralec v središče življenja, je most med stvarnim življenjem in življenjem v umetnini.

Konec decembra 1924 je obvestil Dragana Šando, da več ne išče »idilične« lepote, ampak le še »borbeno in temno, obupno mogoče, ker (sodobna lepota) ne upa na zmago«. Dejal je

²⁸ Kosovel, Kritika, gibalo življenja v umetnosti, 1924. ZD III/208.

²⁹ Kot pod 27, str. 483.

³⁰ Kosovel, pismo Draganu Šandi, 26. dec. 1924. ZD III/320.

³¹ Kosovel, O poslanstvu umetnosti, 1924. ZD III/86.

³² Kosovel, Karmeli, 1. jan. 1924. ZD III/504.

³³ Kosovel, Brez naslova. ZD III/85.

tudi, da lepoto umeva dialektično, po dialektiki pa je lepota tudi disharmonija, je paradoks in je antiteza. Ob besedah in poudarkih, ki napovedujejo premik v njegovi praktični poetiki, je vztrajal pri besedi lepota: naj se poetika in estetika v osebni in časovni pesniški praksi tudi spreminjata, več, se tudi morata spreminjati, ostaja načelo umetnost – lepota nespremenjeno. Kosovel ni zamahnil čez antično umetniško lepoto, ko pa ji je bilo s sedanjem borbeno, temno skupno prav to, kar osmišlja umetnost: obe lepoti sta katarzični, počlovečujeta, sta »metafizična sinteza (človekovega) stremjenja po popolnosti«. Antična in današnja umetnost sta po njegovem »religija, ki človeka očiščuje in dviga«. Opomnil je, da so umetnost podobno pojmovali tudi Dostojevski, Cankar, Tolstoj, Romain Rolland in drugi. Ko je temeljno umevanje umetnosti dobil od antike, od naštetih in drugih velikanov duha in umetništva, je bilo življenje, iz katerega je delal in hotel delati svojo umetnost, njegovo lastno, »je moje, slovensko, sodobno, evropsko in večno«. ³⁴

Iz let do konca 1924 je moč navesti še več miselnih motivov, ki dopolnjujejo opisane teme, npr.: da umetnost ni filozofska disciplina, ker se ne vprašuje, »kaj je življenje, marveč ga meditira čisto tавтоloško: življenje je življenje«, ³⁵ da pesnik mora »zavreči poetiko in poiskati adekvaten izraz čustvovanju naše dobe«, da si torej ne sme pustiti ovirati osebnega izraza; da bi Kosovel sam pri sebi rad dosegel sintezo dveh izraznih tipov, Pilonovega in Jakčevega, divjo izrazno moč in mehkejšo, fino izražanje, da ne bi pretiraval niti v snovnem niti v duhovnem, ampak bi ustvaril »aktivnost snovi in duha, aktivnost čustva in misli«, ³⁶ da je pesniška umetnost »najmanj čista« in »najtežja umetnost«, najmanj čista, ker »odseva vse življenje« in ker »ima najkonkretnější izraz, najbolj določno besedo, ki je poznan simbol«, najtežja pa zato, ker je prav zaradi že poznane besede–simbola v tej isti besedi »treba poiskati vedno nekaj novega, lepega in življenjskega«. ³⁷

Zabeležili smo vse bistveno in lahko sklenemo, da se je Kosovelovo premišljevanje o pesniku in umetništvu do konca leta 1924 strnilo v naslednja spoznanja:

Pesnik je subjektivni ustvarjalec, vraščen v življenjsko in predmetno stvarnost. Umetnost je glede na življenjsko stvarnost tавтоloška, ne abstrahira je v filozofski sistem. Oznamujeta jo dve ideji ali temeljni zakonitosti, resnica in lepota, obe sta njena energija, z njima osvaja in počlovečuje. Umetniška lepota je mnogo več kot zgolj estetično uživanje, je borbeno in katarzično. Stremljenje po lepoti v umetnosti se ne spreminja, umetniške oblike pa spreminjajo ustvarjalci in časi. Po logiki subjektivnega ustvarjanja mora vsak pesnik prelomiti s tradicionalnimi poetikami in estetikami ter ustvarjati resnico in lepoto po svojem in časovnem čustvovanju. Umetniško resnico in lepoto je Kosovel povezoval tudi z narodno in družbeno stvarnostjo ter narodno in socialno idejo priznaval kot produktivni notranji perspektivi, kot pomembni konstanti slovenske pesniške umetnosti. Ker je vztrajal na črti: stvarnost – perspektiva – umetnost, je umetnika naravnaval tudi k delavskemu razredu, ki naj bi kot nosilec dela še posebej razpolagal z notranjo močjo in človečansko perspektivo. Vanjo verujoči pesnik naj bi delal za »visoko življenje« in odstranjeval boleznijo evropskega duha, ki so napovedovale razpad kapitalistične morale.

Mar je bilo mogoče, da bi Kosovel tako svojo umetnostno filozofijo v letih 1925 in 1926 bistveno spremenil, se trgal in iztrgal iz nje? Ne, to ni bilo mogoče. Hotel pa je več pisati o umetniških načelih, jih v esejih in člankih filozofsko domišljati in tudi objavljati. Poetika in estetska razmišljanja pa tudi splošna filozofija umetnosti so mu pred javnostjo postali enako zahtevne zvrsti kot poezija sama. Skratka, svoje umetniško ustvarjanje je hotel tudi teoretično še bolj utemeljiti in osmisлити. A prav nič daleč proč od zasnove iz »prvega« časovnega odseka.

³⁴ Kot pod 30, str. 320–321.

³⁵ Kot pod 28, str. 203.

³⁶ Kosovel, Karmeli, 18. IX. 1923. ZD III/501.

³⁷ Kot pod 27.

Matej Rode

Šolski zdravstveni center v Celju

SREČKO KOSEVEL IN PREVAJANJE

Bridke izkušnje, ki smo si jih pridobili prav ob preučevanju življenja in dela Srečka Kosovela, zgovorno pričajo, kako pomembno je, da, preden skušamo dati kakršnokoli sodbo, kar se da temeljito preučimo vse dostopne podatke. In to po možnosti iz različnih zornih kotov. Rad bi pokazal, kakšen odnos je imel naš jubilar do prevajanja. Tako praktično kot teoretično.

Umetniško prevajanje je v času, v katerem je živel Srečko Kosovel, doživljalo svojevrsten višek. V sedemdesetih in osemdesetih letih preteklega stoletja je veljalo prevajanje domala za izdajo. Za dvig in napredek slovenske književnosti je bilo nujno ustvarjati izvirna dela. Tratiti moči za prevajanje je bila nepremišljena razsipnost. Svetovno književnost pa so tako in tako lahko brali v nemščini. Šele moderna je spoznala pravi pomen prevajanja. Zato ni čudno, da mu je posvetila toliko pozornosti. Saj so se nekateri ustvarjalci v tem času skoraj v celoti posvetili tej dejavnosti. Čas po prvi vojni pa je ustvaril možnosti, da so se ti novi pogledi na prevajanje tudi uresničili. Založbe so kar tekmovale, kako bi nadoknadili zamujeno, kako bi Slovencem ponudili kar največ del svetovne književnosti, ki jih do tedaj še ni bilo v slovenščini. In to je bil čas, v katerem je živel Srečko Kosovel. Kot tenko čuteč človek pač ni mogel mimo tako bohotne ustvarjalnosti, kot je to bilo umetniško prevajanje njegovega časa. Zato bi rad opozoril na nekaj Kosovelovih misli o prevajanju ter vsaj v obrisih pokazal, koliko se je tudi sam ubadal s prevajanjem.

Ni namreč nobenega dvoma, da je prevajanje spremljalo Kosovela skozi vse življenje, vsekakor pa skozi ves čas njegovega ustvarjanja. O tem pričajo ne le najstarejši ohranjeni prevodi, ampak tudi dejstvo, da je o prevajanju razmišljal prav do svoje smrti. Spomnimo se le njegovega izpita iz latinščine, ki bi ga moral kot realec opraviti, če je hotel diplomirati na filozofski fakulteti. Izpit naj bi bil predvsem prevajanje nekega Cezarjevega besedila. Kot vemo, izpita ni nikoli opravil.

Kaj vse je Kosovel dejansko prevedel, je za zdaj še težko reči. Še vedno ni ugotovljeno, katere pravljice Leva Tolstaja je prevedel že 1921. leta, in o njih govori v pismu Vlasti Sterletovi. Ali o kakšnih prevodih je beseda, ko piše 1925. Ivu Grahorju in pravi:

»Za g. Albrehta imam nekaj različnih prevodov. Le izgotoviti jih moram.«

Vendar nam že raziskano gradivo zagotavlja, da je Kosovel dejansko prevajal. Tako sta v rokopisnem gradivu ohranjena dva prevoda: Walterja von der Vogelweida *»Žena in gospa«* in Alfreda de Musseta *»Večernica«*. Ni zanesljivih znamenj, ki bi kazala na čas nastanka teh prevodov. Vendar sklepam, da sta nastala v času, ko je Kosovel deloval v literarnem krožku, ki ga je vodil profesor Šanda. Na to nas opozarja med drugim tudi izjava Alfonza Gspana, ko neke piše:

»... v krožku ... smo študirali ... francoske romantike ...«

K le-tem prav gotovo šteje Alfred de Musset. Verjetno sta prevoda nastala v tistem času in se je z njima mladi Kosovel skušal predstaviti svojemu mentorju.

Da je Musset tudi sicer zanimal Kosovela, priča podatek iz pisma Vlasti Sterletovi, kjer ji že 1921. piše:

»... prevajam ... Musseta »Le poète et la Muse ...«

* Prebrano na simpoziju ob 80-letnici rojstva Srečka Kosovela 4. oktobra 1984 v Ljubljani.

Ta prevod žal ni ohranjen. V istem pismu omenja med drugim tudi, da prevaja Maeterlincka. Kaj naj bi prevajal, ni znano. V ohranjenem gradivu namreč ni nobenih dokazov za to. Pač pa je ohranjen začetek prevoda Maeterlinckove drame *Stilmondski župan*. Vendar je le-ta nastal dosti kasneje. Literarno-dramatični krožek Ivan Cankar je to dramo vključil v svoje načrte kot četrti samostojni nastop, kot priča gradivo o tem krožku. Besedilo naj bi prevedel Kosovel. V enem svojih pisem Fanici Obidovi piše, kot bi bil prevod že narejen. Vendar je v zapuščini ohranjenih le pet četrtink pisarniške pole z naslovom, seznamom oseb in opisom prizorišča. Alfonz Gspan trdi, da Kosovel drame ni nikoli prevedel. Prevod je oskrbel Gspan, drama pa je bila uprizorjena v ljubljanskem gledališču šele po pesnikovi smrti. Kaj je odvrnilo Kosovela od tega dela, bo težko ugotoviti. Morda kaže iskati razlog tudi v izjavi, ki jo je napisal v pismu Francetu Pacheinerju nekaj prej (leta 1924), kjer pravi:

»... berem Maeterlincka. Dolgočasi me.«

Naslednja osebnost francoske književnosti, ki je zbudila zanimanje pri Kosovelu, je bil Aloysius Bertrand. V zapuščini so ohranjeni prevodi treh njegovih pesmi v prozi: *Vila*, *Vešala* in *Scarbo*. Sodeč po pripisu, jih je prevedel svoji sestri Karmeli. Potrebovala jih je pri študiju skladbe francoskega komponista Maurica Ravela, ki je prav ta besedila uglasbil pod skupnim naslovom *Gaspard de la nuit*.

Bolj zanimivo je bilo srečanje s še enim francoskim pesnikom. Bil je to Jean Richepin. Nekje je našel njegovo pesem *La chanson de Marie-des-Anges* in ga je zamikalo, da bi jo prevedel. Vendar kaže, da je bil oreh pretrd. Zelo mogoče, da je to bila ena tistih pesmi, o katerih poroča Fanici Obidovi 1922., ko piše:

»Sedaj prevajam neke francoske pesmi, pa mi ne gre bogvekej od rok, in me jezi.«

V zapuščini je ohranjenih več poskusov, da bi pesem poslovenil. V prvi verziji je pesem celo označena kot »prevod«. Vendar je kasneje ugotovil, da je pesem s tem, da je opustil značilen refren, toliko spremenil, da je končno sklenil in namesto »prevod« napisal le *»Richepinov motiv«*. Pod tem naslovom lahko beremo pesem v vseh zbirkah, in sicer kot Kosovelovo lastno delo. Morda bi kazalo na podoben način razmišljati tudi o neki drugi njegovi pesmi, o pesmi *»O ta gospa«*, ki ima v podnaslovu oznako *»francoski narodni motiv«*.

Še eno pesem je Kosovel izrecno označil kot prevod. To je *Balada o Francetu Kotlarju*. Izšla je v Grudi 1925. in je menda edini prevod, ki ga je pesnik objavil. V ohranjenem rokopisu ima besedilo oznako: *»Prevod Rohr Thanzband«*. Izvirnega besedila še niso našli in obstaja možnost, da sploh ne gre za prevod. Toda Kosovel ni prevajal le poezije. Podatki govorijo, da se je loteval tudi proznih besedil. Znano je, kako se je navduševal za francoskega orientalista, zgodovinarja in filozofa Ernesta Renana. Zato ni čudno, da je o njem ne le pisal, ampak da ga je skušal tudi prevajati. Tako leta 1923. piše Obidovi:

»Renanovo *»Kristovo življenje«* pa bom skušal prevesti iz francoščine v slovenščino.«

Da je nekaj tega res storil, priča pismo bratu Stanu, v katerem pravi:

»Renana dobiš v kratkem ... Dobiš dva članka in prevod dveh odlomkov.«

Da je imel pri tem resne namene, priča naslednji stavek v istem pismu, ki ga je pesnik celo podčrtal:

»To je sigurno.«

Eden od omenjenih člankov je verjetno *»Temeljni principi Kristovega nauka«*, ki je bil objavljen v Jutru 27. februarja 1923. O drugem članku in o prevodih ni več sledu.

Tudi sicer se je Kosovel loteval prevajanja proze predvsem pri svojem publicističnem delu. Tako je ob šestdesetletnici Romaina Rollanda v Mladini objavil njegov »Manifest svobodnim duhovom« v, kot pravi, »prostem prevodu«. Tudi sicer je v Kosovelovi zapuščini še nekaj publicističnih besedil, ki jih je pesnik prevedel. Med njimi je zanimivo besedilo J. Roma *Visoka šola Valerija Brjusova za literarno delo*. Prevedel ga je, kot sam piše, iz nemščine. Članek je med drugim zanimiv tudi zato, ker v njem avtor govori o posebnem oddelku za »umetnostno prevajanje«, ki ga je imela ta šola v Moskvi 1921. Žal je ostal prevod skupaj z uvodnim besedilom, ki ima naslov »Čital sem«, le v rokopisu. Prav tako ni objavil prevoda kratkega besedila ruskega filozofa Vladimira Solovjova *Žensko vprašanje*.

Kot vidimo, prevajalska dejavnost Srečka Kosovela ni bila kdo ve kako obširna. Saj tudi ni mogla biti. Kosovel je živel vse preveč intenzivno, vse preveč je ustvarjal lastna dela, da bi mu ostalo kaj časa za tako počasno in zahtevno delo, kot je prevajanje.

In kakšni so bili njegovi teoretični pogledi na prevajanje? Kaj si je mislil o prevajanju? V odgovor naj citiram en sam odlomek iz njegovega neobjavljenega zapisa z naslovom *O kriteriju in kritiki*, kjer med drugim pravi:

»... čisto drugače je treba kritizirati prevode kakor originalne stvari ... Pri prevodih ni treba prav nič omenjati vsebine in se dotikati problemov tistega dela, ker je tu kritika uprta vse drugam, v kvaliteto prevoda. Duhovna enotnost jezika, barva in slog, ki morajo tvoriti pri prevodu isto harmonijo, kakor te posameznosti pri originalu, morajo biti takemu kritiku v prvi vrsti v mislih, končno še to, ali je bilo nujno, da se je ta stvar prevedla ali ne, in kaj naj se prevaja. To bi bila zaenkrat kritika prevoda«.

Že bežen pogled na to izjavo priča, da je Kosovel štel prevajanje za posebno obliko ustvarjanja, ki jo je treba ocenjevati po lastnih merilih, ki se razlikujejo od tistih, s katerimi ocenjujemo izvirna dela. To je vsekakor nazor, do katerega se kritika prevajanja kljub velikanskemu razvoju, ki ga doživlja skupaj s prevajalsko vedo, še vedno ni v celoti dokopala.

Da je prevajanje kot ustvarjalnost cenil, spoznamo lahko tudi sicer. Tako v svojem stavku o Branku Jegliču ni pozabil povedati, da je tudi »veliko prevajal«. Prav tako je v svoji zamišljeni študiji o Gradniku posvetil poseben razdelek njegovemu prevajanju. Nedvomno se mu je zdelo to delo pomembno.

Če sklenemo, lahko ugotovimo, da se je Kosovel poleg mnogih drugih vprašanj resno ukvarjal tudi s problemi prevajanja. Pri tem je, kot že tolikokrat, pokazal svojo veliko pronicljivost. Spoznal je, da je umetniško prevajanje posebna kategorija, ki jo je treba obravnavati ločeno od preostalih oblik besedne umetnosti. To pa je spoznanje, do katerega je prevajalska veda prišla šele v zadnjem času, natančno šestdeset let pozneje.

Antonina Grybosiova
Šlezjska univerza v Katowicach

O RELACIJAH V SEMANTIČNEM POLJU PERCEPCIJE Z VOHOM V SLOVENŠČINI (1)

Uvod¹

Ena od skupin leksemov, ki vsebujejo skupno pomensko sestavino, do katere je mogoče priti po analitični poti, kakršno predlaga Anna Wierzbicka (Wierzbicka: tipkopis), je besedje, ki poimenuje zaznavanje in sprejemanje sveta, ki ga živim bitjem (ljudem in živalim) dovoljujejo izključno čuti. Ta proces imenujemo čutna percepcija.²

Skupna pomenska sestavina reprezentantov petih tipov čutne percepcije, se pravi: glagolov – *videti, slišati, vohati, okusiti, otipati*, je < *zazna(va)ti* >. Ekipicirajmo njihov pomen kot: < *zazna(va)ti svet*, tj. njegove elemente: barve, zvoke, vonje itd. z očmi, ušesi, nosom, jezikom, celim telesom (njegovo površino) > .

Leksemi, ki poimenujejo čutno percepcijo, sodijo v najstarejše slovanske plasti; zaradi razvoja civilizacije, ki je človeka vse bolj oddaljevala od narave in mu nekako nadomeščala nekatere čute, se je število že tako redkega besedja še zmanjšalo. Spremembe v razmerju med njimi pa vseeno zaslužijo vso pozornost, ker so lahko osnova za pomembne posplošitve v razvoju besedja, za primerjalne raziskave, pa tudi za teorijo semantičnih sprememb.

Da bi lahko ustrezno analizirali omenjene spremembe, je treba:

- 1° zbrati zadovoljivo število zgodovinskih podatkov,
- 2° izbrati najbolj primerno metodologijo opisa in interpretacije zbranih podatkov.

Uresničevanje teh pogojev pa v praksi zadeva ob velike težave. V prvem primeru se raziskovalci v številnih delih s področja sinhrone semantike zanašajo ne samo na lahko dostopna in funkcionalno (situacijsko) diferencirana besedila, ampak tudi na lastno jezikovno kompetenco (in številna sinhrona dela poudarjajo pomen te zadnje), raziskovalec evolucije, inovacij in sprememb v zgodovini jezika pa je pogosto prepuščen samo gradivu, ki je – kar zadeva starejša obdobja – zbrano samo v slovarjih. Najti in pregledati vse vire iz vrste obdobj v preteklosti jezika presega namreč individualne zmogljivosti. Zato je osnova za sklep in posplošitev pogostokrat le slovarsko gradivo, ob katerem se moramo zavedati, da je podoba rabe posameznih leksemov v njem marsikdaj približna, subjektivna ali celo zmotna. Možnost napačne interpretacije pa je manjša, če primerjamo podatke iz različnih virov, kar je v zadnjem času že pogosta praksa. Enako pomembno je načelo primerjave stanja v sorodnih jezikih.

Gradivo za tole razpravo sem zbrala z izpiski iz rokopisnih in tiskanih slovarjev, ki obsegajo arhaično besedje. V posebno pomoč mi je bila kartoteka Komisije za zgodovinske slovarje pri Inštitutu za slovenski jezik ZRC SAZU v Ljubljani, ker gradivo ob geslih obsega tudi nujna in zanimiva sobesedila, kakršna bi zaman iskala kje drugje (Pleteršnik, na primer, navaja zelo skopa sobesedila). Gradivo sodobnega jezika mi je bilo na voljo v bogatih kartotekah SSKJ v istem inštitutu.³ Naj za konec še dodam, da sem se izpisovanja

¹ Pregled in zbiranje gradiva ter pisanje članka mi je omogočila Komisija za pospeševanje slovenščine na neslovenskih univerzah, ki mi je podelila štipendijo. Rada bi se pristrčno zahvalila njenim članom in predsednici prof. dr. Helgi Glušičevi.

² Filozofsko problematiko o bistvu percepcije čutnih podatkov sem opustila, ker je tema članka zgolj jezikovno zrcaljenje te problematike.

³ Rada bi se zahvalila profesorjema Francetu Novaku in Mariji Janežič za pomoč in prijazna napotila pri pregledu in rabi kartotek.

lotila s skušnjo, ki sem jo pridobila pri pripravljanju širše razprave o skladenjsko-pomenskih lastnostih glagolov percepcije v poljščini. Kljub vsemu prizadevanju se globoko zavedam, da se mi kot Neslovenki, posebno še, ker se ob marsikakem primeru v oceni semantične funkcije, ki jo je imel leksem v preteklosti, motijo celo native speakerji, možnost napake še hitreje pripeti.

K drugemu pogoju: teoretske osnove analize niso enorodne, kar izhaja iz stanja v sodobnem poljskem jezikoslovju; na področju semantike in z njo tesno povezane skladnje se hkratno razvija nekaj koncepcij: teorija semantičnega polja, vprašanje besedne valence, raziskovanje predikativno-argumentacijskih vezi in njihovega povnanjenja v površinski strukturi, v skladnji. Tretja smer, ki se razvija posebno dinamično, zadeva izključno sodobno stanje jezika, pa tudi prvi dve le redko segata po zgodovinskem gradivu; če pa se ga že lotevata, se vrtna okoli sodobnih skladenjskih inovacij, katerih korenine segajo le v bližnjo preteklost (Buttler: 1976), ali okoli pomenskih sprememb v besedju, ki ne oblikuje slovarskega razreda ali vrste (Buttler: 1978).

Zaradi takega stanja v stroki se mi je zdelo najbolj primerno uvodoma z elementi sinhrona semantične analize razjasniti sodobne relacije znotraj izbranega semantičnega polja, potem pa seči po časovno zamejeni razvojni etapi (ki obsega vire od 17. do 19. stoletja), primerjati zgodovinska razmerja z razmerji v jeziku današnjega časa ter izoblikovati sklepe.

Ker je gradivo obsežno, sem se omejila samo na prikaz dela problematike: na *percepcijo z vohom*. Mnenja sem, da mora biti vsak od tipov čutne percepcije predstavljen posebej, tako da bo s primerjavami mogoče ugotoviti podobnosti in opozoriti na razlike med jezikovnimi udejanjenji različnih tipov čutne percepcije pri živih bitjih. Izbor naslovnega semantičnega polja je utemeljen tudi drugače: to polje je razmeroma pregledno, obsega nepreobsežno število osnovnih leksemov (polje vida je, na primer, neprimerno bogatejše), tudi derivati, ki ohranjanju percepcijski pomen (npr.: *vohati-povohati*), niso številni. Zdi se torej, da je v njem lažje preveriti sprejeto metodo in oceniti njeno primernost v diahronih raziskavah.

1. Semantično polje percepcije z vohom v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku

Izhodišče analize je semantična oznaka besedja, ki poimenuje percepcijo z vohom, se pravi: predvsem glagolov, ki jim je v površinski strukturi (skladenjski shemi) pripisana taka konstitutivna vloga; ti glagoli so namreč jezikovne ustreznice predikatov – središč pomenske strukture. Oznaka obsega tudi samostalniške izglagolske derivate in nominalne transformacije glagolov. V poštev pa za zdaj ne prihajajo druge besedne vrste, kot so: pridevniki in prislovi. Namen semantičnih razlag je osvetliti tiste elemente, ki so posebno bistveni pri ugotavljanju smeri sprememb. V analizi je uporabljena terminologija, kakršno si jezikoslovno pomenoslovje že dalj časa izposoja od logike, vendar posameznih terminov analiza zaradi zgoščenosti ne razlaga in se le redko sklicuje na novejša dela, ki tako ali drugače zadevajo ob semantiko (nekaj takih del navaja seznam literature, ki je priložen temu članku).

1. Semantične lastnosti predikatov percepcije z vohom in njihova strukturalizacija

Predikati te vrste implicirajo prisotnost argumentov:

1° osebe ali živali, ki čutno percipira,

2° predmeta percepcije, ki je praviloma nestalna substanca in deluje na posebne živčne celice v nosni sluznici,

3° »sredstva«, »orodja« ali »priprave«, ki obvezno izhaja iz pomena predikata (zanj velja oznaka kvazi sredstvo; o tem: M. Grochowski: 1975) in je del živega bitja, ki percipira, torej: nos.

Implicirani argumenti se uresničujejo v površinski strukturi v vsakem primeru na svoj način.

1. Za našo temo je bistvena odvisnost med predikatom in izborom »človeškega« ali samo »živega« argumenta. Drugače povedano: radi bi ugotovili, ali se vsak predikat lahko povezuje s »človeškim« in »nečloveškim« argumentom, ali pa obstajajo kakšne selekcijske omejitve. Zdi se, da med predikati v tem smislu obstaja specializacija, ki se povnanja v konkretnih sodbah; navedimo primer:

(1) Da ni to čutilo malenkostno, ... nam priča med drugim tudi obilica izrazov, katere imamo v slovenskem jeziku za ta čut (za voh). Ne pravimo namreč samo *vonjati*, ampak tudi *vohati*, *vendar to bolj o živalih*. O ljudeh pravimo, da *duhajo*, ... tudi *njuhajo*, ali vsaj včasih kaj *ponjuhajo* (na Gorenjskem), ali *ponjušijo* (na Vipavskem). Kartoteka SSKJ.

Pisec navedenega odlomka, Lampè, pravilno našteva skromno število glagolov, ki nas zanimajo, pravilno pa ugotavlja tudi selekcijsko pravilo. Med nevtralnimi (ekspresivno, regionalno ali kako drugače nezaznamovanimi) leksemi, ki so v rabi v sodobnem knjižnem jeziku, se pravi: *duhati*, *vonjati* in *vohati*, se prva dva praviloma nanašata na človeka, individualizirano osebo, tretji na živali višjih vrst – na sesalce, na človeka izjemoma samo takrat, kadar je predstavnik vrste *homo sapiens*. Oglejmo si primere:

(2) *Duhali smo* vonj po sveže pečenem kruhu. (SSKJ)

(3) A bolj všeč so mi orehovi kolački, ki jih vonjam ..., je rekel Ostronos in se popraskal po nosu. (SSKJ)

(4) Če se sprehajaš po parku, slišiš ptičke, kako pojejo, in vonjaš rože, kako dišijo. (SSKJ)

(5) Vohamo tako, da sunkovito vdihavamo zrak. (SSKJ: I. Krečič, M. Ramovš, Somatologija s primerjalno anatomijo)

To seveda ni pravilo brez izjeme. Pogosto namreč naletimo na odstopanja v obeh smereh, npr. v vezi (*duhati/vonjati*) s »človeškim« argumentom:

(6) Sosedovega psa je odganjal, ker je vedno hotel *vonjati* po kovčkovih ključavnici. (SSKJ)

(7) Šakal duha mrhovino že na velike razdalje. (SSKJ)
in odnosu *vohati* do »človeškega«:

(8) »Smrdiš,« je dejala kratko. »Do sem te *voham*.« »Da,« je rekel. »Popil sem šilce pred kosilom.« (SSKJ)

To pravilo relativizira tudi prefiksacija. Derivati s predpono *po-*: *poduhati*, *povonjati* in *povohati* še povezujejo tako s človekom kot z živaljo:

(9) *Povohaj* rožo, kako lepo diši!

(10) *Pes* vsako reč *povoha*.

Kako naj pojasnimo razlike v vezavi? Pridobivanje informacij o svetu preko percepcije z vohom je drugačno pri ljudeh kot pri živalih. Navedimo primer iz SSKJ:

(11) Lev in jelen ali pes ... *hodijo* za svojo hrano dobesedno *za nosom*, voh jim je glavno čutilo, s katerim zaznavajo okolje, mnogo važnejši od vida in sluha.

V podčrtanem fragmentu tega stavka »*hodijo za nosom*«, ko je govor o živalih, se zrcali v jeziku *dejavno* stališče živali. Žival išče *vonj*, *gre za vonjem*, ker je od tega odvisno, ali

bo našla hrano, in če jo bo, kje in kako jo bo dobila, kako se bo izognila nesreči, kako bo sploh preživela. Zunanja aktivnost se kaže v značilnih gibih nosa, drgetanju nozdrvi, o čemer govorimo tudi v sodbah o živalih:

(12) Ko so psico rahlo nesli v kuhinjo, je Belin (mlad lovski pes) *dvigal nos, kakor bi vohal veter*. (SSKJ)

(13) ... *vohala sta z nosom kakor lovska psa*. (SSKJ)

Iskanje vonja, ki je informacija, ni časovno omejeno; usmeritev na percepcijo je namreč lahko dolgotrajna, potrpežljiva v čakanju: pes *vohlja*. Ta opozorila želijo poudariti razlike v obnašanju človeka in živali. Od peterih čutov ima voh za človeka najmanjši pomen. Zamenjali so ga drugi čuti, predvsem vid. Do tega je prišlo v dolgem procesu evolucije, ki je človeka oddaljevala od sesalcev. Za človeka običajno in nevtravno stališče je pasivna percepcija vonja, kar dobro zrcalijo analitična izrazila: *X čuti vonj, k X prihajajo vonji*, toda ne: *X voha*. Izjemno stališče je iskanje vonja kot informacije o nečem, npr.: o kakovosti vina, parfuma in različnih industrijskih izdelkov, ki jih po vonju ocenjujeta tako strokovnjak kot kupec. Drugačen primer namernega obnašanja človeka pa je iskanje estetske informacije – percepcija vonja cvetic, raznih arom ali duhá po dobri jedi. O izjemnosti človeškega iskatelskega stališča v razmerju z vonjem kot informacijo pričajo nenavadno omejena sobesedila, ki jih navajajo slovarji. Na prvem mestu so v njih doživetja prijetnih, estetskih občutkov, ki spremljajo percepcijo z vohom. Tipične so sodbe o duhanju cvetja, vsrkavanju dišav, ki prihajajo iz kuhinje, pekarnice, sadovnjaka, kjer zorijo jabolka. Značilno je, da se v takih sodbah pogosteje pojavlja analitično izrazilo *udarjati/udariti v nos(nice)*, in sicer v skladenjski shemi, v kateri je nosilec percepcije človek: *duh udari v nos*, kot pa sintetični glagoli: *duhati, vonjati, vohati*. Svet, ki obdaja človeka, je poln različnih vonjav, ampak samo majhen del je za človeka bistvenih, prijetnih.

Ne da bi se spuščali v podrobnejše razpravljanje, lahko sklenemo, da je človekovo aktivno stališče do percepcije z vohom kratkotrajno.⁴ »Vohamo« samo trenutek, hip, in prav zato se lahko prefigirani derivat od *vohati*, ki se praviloma veže z živaljo, uporablja tudi v sodbah o človeku. Prefiks *po-* namreč pomeni nekaj kratkega, trenutnega: *poduhaj* vrtnico pomeni: *duhaj vrtnico kratek hip*. (Prim. primer 9.)

2. Dosedanje opazovanje teži k sklepu, da je slovenščina podobno kot poljščina (K. Pisarkowa: 1972) izoblikovala opozicijo med percepcijo z vohom pri človeku in živali, in sicer z izborom ustreznega nezaznamovanega leksema *vohati* (nečloveškost) za percepcijo pri živalih (ljudeh) in nezaznamovanih leksemov *duhati, vonjati* za percepcijo pri ljudeh (živalih). To opozicijo krepita ubeseditve ali zamolk »sredstva« percepcije – nosa. V sodbah o ljudeh je nos, ki je vsebovan⁵ v pomenu glagolov *duhati in vonjati*, praviloma zamolčan:

(14) Gotovo je pravilo, da vidimo barve, *vonjamo vonje* ... (SSKJ)

(15) *Vonjal sem hodnike z neprijetnimi vonji*, ki zaudarjajo po plesni, gnilem sadju ... (SSKJ)

(16) *Duhali smo vonj po sveže pečenem kruhu*. (SSKJ)

Samo tedaj, kadar si človek nadene netipično dejavno stališče, o katerem smo že govorili, se lahko v sodbi pojavi nos s tako imenovanim nujnim determinatorjem ali prilastkom. V poljščini so v rabi determinatorji, ki poimenujejo obliko ali občutljivost nosa kot sino-

⁴ Oпустиła sem tudi razlike v percepciji z vohom pri ljudeh različnih ras, o čemer govori C. Darwin: Čmci in Indijanci lahko v temi spoznajo osebe po vonju, zato sem omenil, da imajo temne rase občutljivejši voh od belcev. Tudi reakcije človeka, ki živi v neobičajnih razmerah, me niso zanimale: Človek, ki se je med okupacijo trindvajset mesecev skrival pod zemljo, je potem, ko se je vrnil v normalno življenje, prve dneve z vohom razpoznaval celo posamezne vrste dreves, vsak list je imel svoj duh.

⁵ Angleški termin *embedded* prevajamo v poljščino z *vgrajen*.

nim za čut voha.⁶ V slovenskih sodbah o živalih pa lahko poimenujemo nos brez nujne uporabe določila: *pes voha* z *nosom*.

Opisana opozicija je vir karakterističnih operacij: če rabimo stavčno strukturo, ki je tipična za sodbbe o živalih, tudi takrat, ko govorimo o človeku z namenom, da bi ga degradirali, se v pomenu percepcijskega glagola pojavi dodatni element negativne ocene percepcije, npr.: *voha tako, kot voha pes sledi* = vohlja, zasleduje, vohuni; pri teh glagolih postaja ocenjevalno-ekspresivni element pragmatična sestavina pomena (Puzynina: 1979).

Slovenščina precej izkorišča to možnost, kar potrjujejo zgledi:

(17) Mene, kovača, je hotel pridobiti, da *bi vohal* pri ljudeh, kaj govorijo, da bi jih izdajal. (SSKJ)

(18) »Nekaj *voha*,« je zašepetal moj vodnik. »Babe so tankovohe kot *psi* in nevoščljive kot *srake*. (SSKJ)

(19) Vam ta sonet posvečam, denuncjanti, ki ste nekaj kot z rilci blatne *svinje* nam *vohali* in rili ... (SSKJ)

(20) Žurnalisti so *vohali* po zraku kakor hijene. (SSKJ)

(21) Če je bila v Ptuj in *vohala* za menoj, je menda izvedela, da sem v partizanih. (SSKJ)

Od metafore: *voha, kakor voha pes, volk, merjasec, hijena* (posebno relativna konotacija) vodi pot k osamosvojitvi leksema *vohati* v novem pomenu, ki nima z recepcijo nič skupnega, in z novo rekcijsko: primerjajmo *vohati kaj* z *vohati za kom* (primer 21). Dobra ilustracija tega pomena je tudi derivat *vohun*, ki ima v sodobnem slovenskem jeziku pomen špijon, v starejši fazi njegovega razvoja pa je pomenil *lovskega psa* (prim. M. Pohlin: *canis odorator*).

3. Na koncu opazovanja jezikovnih uresničitev predikata zaznavati z nosom in omejitvev, ki uresničitve v sodobnem slovenskem jeziku spremljajo (o realizacijah v starejših obdobjih bo tekla beseda v drugem delu razprave), je treba povedati nekaj besed tudi o objekt-nem argumentu. Kot je bilo že rečeno, so to tiste nestalne substance, ki preko različnih objektov vstopajo v ustrezne reakcije z živčnimi celicami v nosu. Pojav izločanja teh substanc imenujemo v jeziku *duh, dišava, vonj*. Percipiramo torej *to, da nekaj (nekdo) diši* (stavčna strukturalizacija) ali pogostejše *vonj česa (koga)* (strukturalizacija v liku nominalne skupine). Torej se v semantičnem polju percepcije z vohom poleg izrazov, ki poimenujejo samo percepcijo (zaznavo in sprejemanje vonja), pojavljajo tudi izrazi, ki poimenujejo njegovo izločanje. Pri tem je percepcija tesno pogojena z izločanjem in ne obratno. Izločanje vonja je torej lastnost objektov, ki ne »zahteva«, da jo opazimo in zaznamo.

Sodobna slovenščina praviloma loči sprejemanje in izločevanje (oddajanje) vonja. Oddajanje (izločevanje) poimenujeta samo dva glagolska izraza: *dišati* in *vonjati*, predmet izločevanja in zaznavanja pa trije samostalniški leksemi: *duh, dišava, vonj*. Navajam seveda samo izhodiščne besede brez oblikovnih (derivacijskih) sprememb in brez izrazitih dodatnih semantičnih elementov, npr. brez *smrdeti* in *smrad*, ki vsebujeta še ekspresivno-ocenjevalni element: <dišati> <vonj> + <to je slabo>.⁷

V sodobni rabi je polisemantičen samo element *vonjati*, <zaznavati vonj> in *vonjati*₂ <dajati vonj>. Prvi pomen je izpričan že v 16. stoletju. Polisemija v tej točki polja je raz-

⁶ Npr.: Vohal je z (dolгим) (ostrim) (vitkim) (občutljivim) nosom.

⁷ Primerjajmo historično konotacijo samostalnika *smrad*: *diši smrad peklenski* z današnjo leksikalno definicijo: *smrad* <neprijeten vonj>.

meroma mlad pojav: po podatkih iz Pleteršnikovega slovarja je prišel *vonjati*₂ v slovenščino šele proti koncu 19. stoletja. V tem pomenu so ga v jezik uvedli slovarji, med njimi Miklošičev trijezični slovar (1865).

Načeloma so se, kot je bilo že rečeno, do danes leksemi specializirali na eno izmed funkcij: poimenujejo ali percepcijo ali izločanje vonja. Ta specializacija je distinktivna lastnost jezika. V jezikih, kot so latinščina, angleščina in nemščina, je bila v preteklosti in je v živih jezikih še sedaj polisemija v obravnavanem polju mnogo širša: zajema celo polje. Leksi-kalna polisemija ni tako škodljiva in ne povzroča toliko nejasnosti, kot bi se dozdevalo, ker slabijo in izničujejo njeno delovanje slovnična in skladenjska sredstva, vendar je v slovanskih jezikih (torej tudi v slovenščini in poljščini) v obravnavanem polju skoraj ni.

Bilo bi zanimivo ugotoviti distribucijo leksemov, ki poimenujejo izločanje vonja. Mnenja sem, da bo to vsaj delno pojasnilo pojav *vonjati*₂: ta inovacija bi se dala razložiti z umikanjem leksema *dišati* in njegovih derivatov iz pogostnega besedja in z njihovo krepitvijo v redkejših sobesedilih. Tudi v rabi samostalnikov *duh*, *dišava* in *vonj* morajo biti razlike, ki jih lahko le predvidevam,⁸ vendar mi samo slovarske navedbe brez jezikovne kompetence native speakerja ne zagotavljajo absolutne zanesljivosti.

Dosedanja opažanja relacij osnovnih elementov semantičnega polja percepcije z vohom v sodobni slovenščini se dajo ponazoriti z naslednjo preglednico:

leksemi s pomenom <zaznavati vonj>		leksemi s pomenom <dajati vonj>	
glagoli	izglagolski samostalniki	glagoli	izglagolski samostalniki
duhati		dišati	duh, dišava
vonjati ₁		vonjati ₂	vonj
vohati	voh (čut)		

V priloženi preglednici je opazna zanimiva pomensko-besedotvorna paralela. Ne obsega vseh elementov, ampak je: leksemi, ki jih povezuje derivacijsko razmerje, imajo antinomičen pomen: duh-duhati, vonj-vonjati₁. V sodobni poljščini take relacije ni: wachać-zapach (woń je stilsko zaznamovano izrazilo). Samo dišati in dišava sta v istem delu polja, toda značilno je, da sta ta dva leksema distribucijsko zelo omejena: dišati v brezosebni funkciji – *iz kuhinje vabljivo diši*, dišava (pogostejše v množinski obliki, kar je že zadostno opozorilo na sobesedilno specializacijo) pa je omejena na pomen <dišeče kuhinjske začimbe, kozmetična sredstva>: *jedem dodajamo različne dišave*. Zlasti izglagolski samostalnik se opazno umika na obrobje semantičnega polja (Ostrá: 1972). Potrebno je še dodati, da je tako razmerje med leksemi posledica sprememb in inovacij, o katerih bom govorila v drugem delu članka.

Povzetek opažanj razmerij med leksemi, ki so povezani s percepcijo z vohom, v sodobni slovenščini. Sinhrona analiza predikatov percepcije z vohom je v sodobni slovenščini ugotovila karakteristično opozicijo med jezikovnim uresničevanjem percepcijskih lastnosti pri ljudeh in živalih. Razlike v percepciji pri človeku in živali zrcali jezik z:

1° izborom ustreznega glagolskega leksema,

⁸ Opoziti sem tudi razlike v percepciji z vohom pri ljudeh različnih ras, o čemer govori C. Darwin: Črnci in indijanci lahko v temi

⁸ Iz sobesedil izhaja, da je *duh* nezaznamovan, ima široko distribucijo, je središnji samostalniški leksem, *dišava* (predvsem v kon-kretiziranih pomenih in v množini *dišave*) pa se je premaknila daleč od središča polja. *Vonj* je tudi stilistično zaznamovan leksem (pojavlja se le v umetniškem stilu).

2° zamolkom ali poimenovanjem sredstva percepcije,

3° izborom ustreznih leksemov, ki poimenujejo vir vonja.

S tem se je tudi izkazalo, da je eksplikacija *vohati* z <zaznavati svet, vonj s pomočjo nosa/z nosom> preveč splošna in da imamo pravzaprav opraviti z dvema predikatoma in tremi argumenti; prvi predikat se nanaša na ljudi, drugi na živali, pri vsakem pa imajo implicirani argumenti v površinski strukturi drugačno realizacijo, npr.:

(22) Jože vonja opojni duh vrtnic. || Lovski pes dviga nos in voha veter. Lovski pes sedi in voha.

Prihajamo torej k sklepu, da je v primerjavi z živalsko človeška percepcija z vohom močno omejena in ima pasivni, receptivni značaj. Če pa je aktivna, bogati pomen <*vohati*> dodatna sestavina <*slediti/zasledovati*>, tako da po poti nadaljnjega razvoja prihaja do izgube percepcijskega pomena in stabilizacije mentalnega <*zasledovati*>.

Tretji razliki v percepciji sveta pri ljudeh in živalih so do sedaj posvečali premalo pozornosti: v sodbah o ljudeh se pojavljajo drugačni viri vonja kot v analognih sodbah o živalih; v teh zadnjih je lahko vir sploh zamolčan (zadnji stavek primera 22). Pri prvi sodbi v primeru 22 je potrebno opozoriti tudi na dejstvo, da je raznorodnost vonjev, kakršne percipira človek, tesno povezana s časom, v katerem živi. Vezi med obdobji in vonji bi bile zanimiva tema za študijo s področja materialne in običajske kulture. V starejših besedilih preseneča pomen, ki so ga za srednjeveškega in renesančnega človeka imeli vonji balzamov, mazil, dišečih zelišč, kadila itd., za človeka sedanosti pa ga imajo kemični vonji. Spremembe na tem področju so zelo opazne v diahroni perspektivi.

Po zarisu semantične karakteristike osrednjih elementov semantičnega polja percepcije z vohom preidimo k razmišljanju o zgodovinskem stanju in k poskusu odgovora na vprašanje, kaj je v tej karakteristiki stalna lastnost in kaj rezultat zgodovinskih sprememb.

(Se bo nadaljevalo)

Prevedel

Tone Pretnar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

O SAMOSTALNIŠKEM PRILASTKU V IMENOVALNIKU

0 Samostalniško besedno zvezo je natančneje določil Jože Toporišič v Slovenski slovnici¹ in Novi slovenski skladnji.² Po Toporišiču je samostalniška tista besedna zveza, ki ima iste lastnosti kot samostalniška beseda; je gola (npr. *mati*) ali zložena, zložena je podredno (npr. *naša mati*), priredno (npr. *mati in oče*) ali pristavčno (npr. *Francka, naša mati*). Podredno zložena samostalniška besedna zveza sestoji iz jedra in določila, ki je na levi ali desni strani jedra, lahko pa tudi na obeh (npr. *naša hiša* ali *hiša strahov* ali *obiskana hiša strahov*). Desno določilo imenujemo desni prilastek; lahko je samostalniška beseda v različnih sklonih (npr. *kovač mazač*, *hiša strahov*, *hvalnica domovini*, *jeza na mater*) ali prislov (npr. *človek tam*, *hoja pokonci*), stavek (npr. *človek, ki je izgubil prepričanje*) ali polstavek (npr. *mati, verujoča v sina*).

Tu nas bo zanimala samostalniška besedna zveza iz dveh samostalnikov v imenovalniku (npr. *človek žaba*, *beseda žaba*, *psica Kala*, *film Kala*, *mesto Ljubljana*, *gora Triglav*, *pohištvo Triglav*).

1 Besedna zveza je iz dveh imenovalnikov, vprašanje je, kateri imenovalnik je jedro in kateri določilo. Pri Brezniku³ to ni jasno, prav tako ne v Slovenski slovnici 1956;⁴ F. Jesenovec⁵ je nato določal določilo s pretvorbo v pridevnik, Toporišič⁶ pa je postavil teorijo, da se jedro fraze dokazuje z ujemanjem (npr. *drzen človek žaba*, *vas Mostec je majhna*) in da je v zvezi dveh ujemalnih samostalnikov prilastek vedno drugi. Tudi Čehi so se ukvarjali s tem vprašanjem, in sicer je konec 60-ih let⁷ potekala razprava o tem, ali je v zvezah tipa *mesto Praga* jedro *mesto* ali *Praga*. To razpravljanje je zaključil K. Hausenblas⁸ z odločitvijo, da je jedro *mesto*, določilo pa *Praga*; pri tem je navedel tudi slovnična merila, in sicer: 1. povedek se vedno ujema z jedrom, nikoli z določilom, npr. *Mesto Praga je bilo ustanovljeno* (po ujemanju lahko določamo le zveze iz samostalnikov različnih spolov ali števil, npr. *mesto Bratislava/Kalupy proti mesto Brno*); 2. če besedno zvezo razvijamo s prilastkom, se le-ta vedno ujema z jedrom, npr. *staro mesto Praga*; 3. če v jeziku obstaja možnost zamenjave samostalnika s pridevnikom, se vedno popridevi določilo, npr. *praško mesto*; 4. v stilno nezaznamovani stavi sta jedro in določilo razvidna že iz zaporedja besed, in sicer stoji določilo vedno za jedrom, npr. *mesto Praga*; 5. včasih nam pomaga tudi primerjava s kakšnim tujim jezikom, recimo s francoščino: *mesto Praga* je francosko *la ville de Prague*, torej je tudi v francoščini lastno ime v odvisni obliki. Podobno pojmujejo tovrstne samostalniške besedne zveze tudi nekateri avtorji čeških slovníc, npr. F. Kopecný,⁹ V. Šmilauer¹⁰ ter J. Bauer in M. Grepl.¹¹

2 Imenovalniški samostalniški prilastek je po Toporišiču¹² dveh vrst: 1. tak, ki se sklanja (npr. *ptici pevki*) in ga imenuje ujemalni, in 2. tak, ki se ne sklanja (npr. *hotelu Turist*) in ga imenuje imenovalni. Slovenske slovnice do Toporišiča so poznale le prvi tip, ki so ga imenoval priredni samostalniški prilastek.¹³ Za češčino je Hausenblas¹⁴ navajal štiri vrste imenovalniških samostalniških zvez, in sicer: 1. zveze, pri katerih ostaja pri sklanjanju drugi del v imenovalniku, to je imenovalni imenovalnik, npr. *ura Omega*; 2. zveze, v katerih se oba dela sklanjata, npr. *kovač Novak*; 3. zveze, v katerih je prvi samostalnik izrazito vrednotenjski in ima vrednost pridevnika, npr. češko *chudák maminka*, *dobrák člověk* (v teh zvezah je jedro drugi samostalnik, kar dokazuje ujemanje),¹⁵ in 4. zveze, ki imajo za današnjo češčino neobičajno strukturo, npr. češko *cisaf pán*, *Kublaj chán*.¹⁶ V čeških slovnícah najdemo prve tri tipe.¹⁷

V naši obravnavi bomo ločeno obravnavali tri skupine imenovalniških zvez, in sicer: 1. zveze z ujemalnim samostalniškim prilastkom (npr. *sestra Tina*), 2. zveze z imenovalnim samostalniškim prilastkom (npr. *tehnica Tina*) in 3. zveze z lastnoimenskim določilom ob zemljepisnem imenu v jedru (npr. *mesto Ljubljana*). V vsaki skupini bomo reševali naslednja vprašanja: 1. ali se določilo sklanja ali ne, 2. ali se določilo v imenovalni obliki¹⁸ ujema z jedrom v spolu, sklonu in številu, 3. ali je v jedru biološko živ ali neživ samostalniček, 4. ali je v določilu lastno ali občno ime, 5. iz katere besedne zveze je določilo nastalo in 6. ali določilo lahko poprivedimo ali ne.

2.1 Značilnosti ujemalnega samostalniškega prilastka (npr. *stric Tone*) so: 1. se sklanja (npr. *strica Toneta*), kar je znano vsaj že od Breznika naprej; 2. v imenovalni obliki se vedno oz. obvezno ujema z jedrom v spolu, sklonu in številu (npr. *stric Tone*, tj. m. im. ed.); navidezna posebnost glede spola sta tip *človek žaba/zver*, kjer je določilo površinsko ženskega, globinsko pa ženskega ali moškega spola (ker nimamo jezikovnega sredstva, s katerim bi ločili žabji par oz. ker gre za hipernim), in tip *Ivanka Mežan*, kjer je določilo prvotno moškega spola, po konverziji pa tudi ženskega;¹⁹ 3. prilastek stoji vedno ob biološko živem samostalničku v jedru, npr. *stric Tone*, *ptica pevka*, to pri Slovencih še ni bilo opaženo, pri Čehih pa; 4. prilastek je lastno ali občno ime (npr. *krava Roža* proti *krava dimka*), kar je razvidno že iz Breznikovih primerov (npr. *mož poštenjak*, *pesnik Prešeren*); 5. če je določilo občno ime, je nastalo iz zveze *biti /kot/ kaj* (npr. *človek zver* ← *človek je /kot/ zver*), če pa je lastno ime, je iz zveze *biti imenovan kaj/kako* (npr. *stric Tone* ← *stric, imenovan Tone*); 6. določilo lahko poprivedimo, če sta jedro in določilo istovrstna, tj. če sta oba občno²⁰ ali oba lastno ime (npr. *človek zver* → *zverinski človek*, *Tone Čepon* → *Čeponov Tone*), če pa je jedro občno, določilo pa lastno ime, poprivedljenje ni mogoče (npr. *stric Tone*).²¹

¹⁸ SS 1976, 465–469.

¹⁹ NSS 1982, 41–57.

²⁰ Slovenska slovnica za srednje šole, 1934, 217 in 218. – O jedru in določilu ne govori, iz primerov pa tudi ne moremo sklepati, kaj je jedro in kaj določilo, ker sta obe besedi tiskani enako.

²¹ A. Bajec – R. Kolarič – M. Rupel: Slovenska slovnica, 1956, 291. – Izjav o jedru in določilu ni, iz primerov pa vidimo, da tudi ni teorije o tem, saj jim je prilastek enkrat prvi, drugič pa drugi samostalniček (npr. v zvezi *Peter Klepec* je prilastek *Peter*, v sinko *potepinko* in *krava dimka* pa *potepinko* oz. *dimka*).

²² Prilastek in njegov odvsnik, Jezikovni pogovori 1965, 119–124.

²³ SS 1976, 468, in NSS 1982, 47 in 50.

²⁴ Gre za prispevke, ki so jih v reviji *Český jazyk* v letih od 1955 do 1957 objavili J. Novotný, F. Svěrák, J. Bauer, F. Daneš, K. Svoboda in F. Kopečný.

²⁵ Závěr diskuse o spojených typu město Praha a pod., ČJ 1957, 201–207.

²⁶ Základy české skladby, 1962, 194. – Dodaja še novo merilo, tj. poudarek: jedro je tisto, kar je v zvezi poudarjeno (npr. *krojač Novak* proti *Novak krojač*, v prvem primeru je jedro *krojač*, v drugem pa *Novak*).

²⁷ Novočeská skladba, 1966. – Izrecnih izjav o jedru in določilu ni.

²⁸ Skladba spisovné češtiny, 1970, 1980, str. 131. – Glede na jedro in določilo ločujeta dva tipa zvez: 1. v zvezah dveh živih osebnih imen je jedro drugi samostalniček (npr. *pesnik Neruda*: jedro je *Neruda*), 2. v ostalih zvezah pa je jedro prvi samostalniček (npr. *mačka Jura*, *pojem neskončnost*: jedro je *mačka* oz. *pojem*). S to dvojnostjo, ki pa gotovo ni potrebna, ohranjata Bauerjevo pojmovanje iz l. 1956 (ČJ 1956, 219–223) in ne upoštevata prispevkov Daneša, Kopečnega ali Hausenblasa.

²⁹ Kot pod 1 in 2.

³⁰ Breznik (Slovenska slovnica za srednje šole, 1934, 218) pozna dve vrsti »prirednih samostalniških prilastkov«, in sicer so to: 1. samostalnički, ki stojijo namesto pridevnikov (npr. *čebela delavka*, *mož poštenjak*), in 2. samostalnički, ki so istovetni z drugim samostalničkom, in jih imenuje pristavke (npr. *pesnik Prešeren*, *mesto Ljubljana*).

³¹ Kot pod 8.

³² Pri Slovencih ta tip menda še ni bil opažen. Zdi pa se, da ga imamo v primerih kot *dobričina Janez*, *sirota Andrej*, *avša Marjeta*, *klepetulja Boštjan*, *neroda Tine* ipd.

³³ Ali imamo tudi v slovenščini take primere?

³⁴ Kopečný (str. 46, 47 in 194, 195) ter Bauer – Grepl (str. 131 in 135) navajajo imenovalni imenovalnik in ujemalni samostalniški prilastek, ki je dveh vrst (prim. *dobrák člověk* proti *knjiga Babička*). Šmilauer (str. 171–179 in 353–370) pa ločuje imenovalni imenovalnik in ujemalni samostalniški prilastek, ki je zanj le ena od vrst pristavka.

³⁵ J. Toporišič, NSS 1982, 14. – Imenovalne oblike samostalniške in pridevniške besede so v imenovalniku.

³⁶ Isti, SS 1976, 231, in NSS 1982, 49.

³⁷ Pri tem je nekaj izjem, npr. *tovariš ravnatelj*, *gospod doktor* in *ptica sinica*, *riba ščuka*, *pes ovčar*.

³⁸ Tu je posebnost *sošed Luka*, ker se lahko poprivedi jedro, tako da dobimo zvezo *sošedov Luka* (po ustnem opozorilu Toporišiča).

2.2 Značilnosti imenovalnega samostalniškega prilastka (prim. *hotel Turist*) pa so: 1. se ne sklanja (npr. *hotelu Turist*), kar je ugotovil že Toporišič;²² 2. v imenovalni obliki se z jedrom ujema v spolu, sklonu in številu, a ne vedno oz. ne obvezno (prim. za spol *hotel Turist* proti *hotel Ilirija*, za sklon *pesem Zdravljica* proti *pesem Soči*, za število *hotel Lev* proti *hotel Argonavti*), to neujemanje je v resnici le površinsko, globinsko pa gre za ujemanje, saj so ta določila nastala iz ujemalnih zvez (npr. *hotel Turist* ← *hotel, imenovan Turist*); 3. določilo stoji vedno ob biološko neživem samostalniku, npr. *beseda delo, hotel Turist*, na kar pri Slovencih še ni bilo opozorjeno, pri Čehih²³ pa; 4. prilastek je lastno ali občno ime (npr. *hotel Turist* proti *pojem turist*) – Toporišič ima le primere z lastnoimenskim določilom (npr. *hotel Turist, hotel Rdeča bukev, vila Črno jezero*),²⁴ pri Čehih pa najdemo tudi primere z občnoimenskim prilastkom (npr. *beseda internacionalizem*); 5. občnoimensko določilo je nastalo iz zveze *imeti izrazno-pomensko podobo* x²⁵ (*beseda človek* ← *beseda, ki ima izrazno-pomensko podobo človek*), lastnoimensko določilo pa je iz zveze *biti imenovan kaj/kako* (npr. *pohišstvo Triglav* ← *pohišstvo, imenovano Triglav*);²⁶ 6. določila ne moremo poprivediti.

Kot vidimo, se ujemalni in imenovalni samostalniški prilastek razlikujeta med seboj predvsem v sklonljivosti – nesklonljivosti, obveznem – neobveznem ujemanju z jedrom, položaju ob biološko živem – neživem samostalniku ter v možnosti – nemožnosti popriveditve.

2.3 Tip *mesto Ljubljana*, tj. lastnoimensko določilo ob zemljepisnem jedru, ločeno obravnavamo zato, ker je z njim največ težav, zlasti pri sklanjanju. Tako Toporišič²⁷ ugotavlja: »Pri sicer ujemalnem tipu *mesto Ljubljana* rod. *mesta Ljubljane* itd. se vendarle pojavlja problem sklonljivosti druge sestavine, npr. *vas Mostec, vasi Mostec* ipd. Verjetno se oba sklanjata le v bolj znanih takih zvezah.« Ker pa s tem problema bistveno ne reši, dodaja pod črto:²⁸ »Druga razlaga, pač pravilnejša, bi bila, da je sklanjanje oz. nesklanjanje odvisno od globinske analize: *mesto Ljubljana* kot ujemalni prilastek ima rod. *mesta Ljubljane*, kot imenovalni pa *mesta Ljubljana*«. Tudi Čehi opažajo, da jim zemljepisna imena prehajajo iz ujemalnega v imenovalni tip, in sicer menijo, da je do tega prišlo najprej pri tujih lastnih imenih (npr. *na gori Elbrus*), nato pa preko njih tudi pri domačih (npr. *na gori Říp*).

Za tip *mesto Ljubljana* je značilno: 1. določilo se sklanja ali pa tudi ne, morda se sklanja le tisto določilo, ki se v imenovalni obliki ujema z jedrom v spolu, sklonu in številu (prim. *gora Škrlatice* proti *gora Nanos, občine Šiške* proti *občine Vič*); 2. v imenovalni obliki se določilo ujema z jedrom, a ne vedno oz. ne obvezno (prim. za spol *mesto Celje* proti *mesto Ljubljana*, za sklon *planina Viševnik* proti *planina Pri jezeru*, za število *mesto Celje* proti *mesto Brežice*), tudi tu je neujemanje določila le površinsko, kot pri imenovalnem prilastku; 3. določilo stoji vedno ob biološko neživem samostalniku, in sicer je to vedno zemljepisno ime, npr. *gora, vas, mesto, reka, republika*; 4. prilastek je vedno lastno ime (npr. *reka Bača*); 5. določilo je nastalo iz zveze *biti imenovan kaj/kako* (*reka Bača* ← *reka, imenovana Bača*); 6. načeloma se določilo ne more poprivediti (npr. *gora Ratitovec*) oz. je poprivedljenje stilno zaznamovano (tako je npr. v SSKJ²⁹ zveza *Ljubljansko mesto* označena s »star.«)

²² SS 1976, 468, in NSS 1982, 50.

²³ Šmilauer (str. 180 in 181) ima seznam izrazov, ob katerih stoji imenovalni imenovalnik (prim. *beseda, naziv, titula, znamka, klic, vzklík, vprašanje, glas, geslo, napis, stavek, črka, podjetje, gostilna, revija, časopis, parnik* itd.). V primerih pogosto opremi imenovalni imenovalnik z narekovanji, kot da gre za citate, npr. *gostilna* »Pri zeleni žabi«, *časopis* »Zvon«, *vzklík* »brre«.

²⁴ Kot pod 22.

²⁵ Po Toporišičevem ustnem predlogu.

²⁶ J. Toporišič, NSS 1982, 50.

²⁷ N.d., 49.

²⁸ Kot pod 27.

²⁹ Slovar slovenskega knjižnega jezika II, 1975, 624. – Zveza *Ljubljansko mesto* je bolj verjetno nastala iz zveze *mesto Ljubljančanov* (prim. še *mesto bellehensko/nazareško*).

Če primerjamo tip *mesto Ljubljana* z ujemalnim in imenovalnim samostalniškim prilastkom, vidimo, da ima več skupnega z imenovalnim tipom, in sicer: neobvezno ujemanje z jedrom, položaj ob neživem jedru, nemožnost popridevljenja; zato se v tej obravnavi bolj nagibamo k temu, da bi ga uvrstili med imenovalne tipe in bi ga imeli za nesklonljivega (še zlasti, kadar je določilo neujemalno).

3 Imenovalniški samostalniški prilastek je dveh vrst, ujemalni in imenovalni. Njuna najpomembnejša razločevalna lastnost je ta, da stoji ujemalni vedno ob biološko živem jedru (in tako natančneje določa osebe in živali), imenovalni pa je ob biološko neživem samostalniku (tj. natančneje določa predmete, pojme in snovi). Drugače povedano: lastno ali občno ime se bo drugače obnašalo ob živem in drugače ob neživem samostalniku; ob živem samostalniku se bo sklanjalo in obvezno ujemalo z jedrom v spolu, sklonu in številu, ob neživem pa se ne bo niti sklanjalo niti obvezno ujemalo z jedrom (npr. *lisica zvatorepka* proti *samostalnik zvatorepka*). Vprašanje sklonljivosti tipa *mesto Ljubljana* še vedno ni rešeno, morda bi ga uvrstili kar med nesklonljive prilastke.

Literarnozgodovinsko gradivo

MED UGOVORI IN ODGOVORI (2)

6. Bernolákova uzakonitev slovaškega knjižnega jezika

Prof. dr. Rajko Nahtigal v svoji knjigi *Slovanski jeziki*, v predvojni in povojni izdaji, ne priznava v razvoju slovaškega knjižnega jezika uzakonitve, kakor jo je izvedel Anton Bernolák (1762–1813). Njegovo dejanje šteje zgolj za poskus kodifikacije in ne za kodifikacijo samo. V nemškem prevodu knjige uporablja za to oznako besede *Versuch* (1961, 4), v ruskem prevodu pa besedo *popyt* (1963, 35). S tem vztraja pri tezi, da je slovaški knjižni jezik uzakonil šele L'udovít Štúr. Vsa dotedanja prizadevanja Slovakov – kot narodnosti in naroda – da bi v znanosti in v politiki uveljavili tezo o samosvojesti in avtonomnosti slovaškega jezika in naroda, šteje Nahtigal za poskus.

Knjižni jezik Slovakov je do naših dni doživljal zelo različne razvojne stopnje.

Prvi jezik, ki sta ga uporabljali država in cerkev, sta prinesla iz solunske Makedonije Konstantin in Metod v 9. stol. Govorica Makedonije in Velike Morave tedaj gotovo še ni bila posebno diferencirana in se je za pisno rabo gotovo v velikomoravski državi obogatila z ustreznimi besedami in obrati. Ko so Slovaško kmalu osvojili Madžari, je bilo konec z obetajočimi začetki slovanske kulture. Madžari so v državi, ki so jo oblikovali iz najrazličnejših narodnosti in plemen, uveljavili kot državni jezik latinščino, saj je bila edina primerna, da povezuje ljudstva Panonske ravnine. Latinščina je ostala občevelni in kulturni jezik države Ogrske domala do konca 18. stoletja.

Samostojni slovaški knjižni jezik so začeli oblikovati slovaški mali in srednji plemiči in nastajajoče meščanstvo v srednjem veku. Ti začetki slovaškega knjižnega jezika se zlijejo

v eno s češkim knjižnim jezikom. Češčina predstavlja tri stoletja knjižni jezik Slovakov: od 16. do 18. stoletja. Prepletanje češčine ter zahodne slovaščine ustvari posebno podobo knjižnega jezika Slovakov na zahodnem Slovaškem s središčem v Trnavi, kjer se ustvari močno kulturno življenje v 17. in 18. stol. Čeprav protireformacijska univerza v Trnavi predstavlja latinski učni zavod, ob njem pa živé različne redovne šole in zavodi, se ustvari v osebni in knjižni rabi nadnarečna zahodna slovaščina, temelječa sicer na češkem uzusu, a posebno na bibliščini, z vedno močnejšimi tendencami in prakso slovakizacije. Evangeliki vtrajajo zvesteje in dosledneje pri češčini, medtem ko katoličani goje in tiskajo kulturno zahodno slovaščino. Proti koncu 18. stol. dozori čas za kodifikacijo samostojnega slovaškega knjižnega jezika.

Prvi uzakonitelj slovaškega knjižnega jezika je Anton Bernolák. Napisal je razpravo o slovaščini kot knjižnem jeziku in o njegovem Pravopisu (1787), izdelal je slovnico slovaškega jezika (1790) in sestavil slovar slovaškega jezika, ki je v šestih knjigah izšel po njegovi smrti (1825–1827).

Bernolákova kodifikacija slovaškega knjižnega jezika je sad razsvetlenske dobe, slovaškega jožefinizma. Pod Jožefom II. doživijo avstrijski narodi izreden napredek, naravnost revolucionaren čas svojega nacionalnega razvoja. Po porazu pred Dunajem 1683 se začne oblast Turkov postopoma umikati iz Podonavja, ki ga je držala v svojih rokah celo stoletje in pol. Nove pokrajine Potisja in Srednjega in Južnega Podonavja se osvobajajo in se vključujejo v Ogrsko in po njej v habsburško Avstrijo. Središče nove Ogrske postane budimpeštansko Podonavje. Jožef II. hoče iz pridobljenih pokrajin organizirati absolutistično, centralistično vladano državo. Enoten, skupen prostor te raznorodne, jezikovno pisane državne tvorbe pa naj predstavlja nemščina, kar postane eden od ciljev nove avstrijske dobe. Vodilni gesli dunajskega cesarja postaneta absolutizem in germanizacija. Madžarstvo doživi svoj nacionalni preporod, nekateri avstrijski narodi celo svoje rojstvo. Slovaki, ki ne razpolagajo z enotnim prostorom, ki bi zaobjemal od fevdalizma podedovani narodni prostor, in ki ne obvladajo večjega mestnega središča, z mladostnim zagonom uresničujejo družbene, kulturne, vzgojne in gospodarske perspektive razsvetljenstva. Bernolákov knjižni jezik je temeljil sicer na nadnarečni zahodni slovaščini, a je vpletal vanjo tudi elemente srednje slovaščine. Tako je Bernolákova kodifikacija izpovedovala idejo samobitnosti slovaškega jezika in delovala nadvse pozitivno pri oblikovanju novodobnega slovaškega naroda. Bernolákovo kodifikacijo slovaščine sprejmejo predvsem katoliški Slovaki, medtem ko evangeličanski izobraženci še vtrajajo pri pisanju biblijske češčine. Pol stoletja za Bernolákom ustoliči romantična generacija pod Ljudevitom Štúrom osrednji ljudski slovaški govor kot osnovo sedanje, moderne knjižne slovaščine.

Bernolákovo dejanje uzakonitve slovaškega knjižnega jezika je postalo pomembno orodje v kulturnem in družbenem procesu novodobnega slovaškega naroda. Ustvarjal je možnosti za dokončno izoblikovanje slovaškega naroda.

(Sodobne poglede na razvoj slovaškega knjižnega jezika vsebujejo članki v delu Encyklopédia Slovenska. Na novih temeljih sloni Slovenská gramatika, ki so jo napisali Pauliny, Ružička in Štolc, prva izdaja 1958. Visokošolski priročnik o razvoju knjižne slovaščine je napisal dr. E. Pauliny: Dejiny spisovnej slovenčiny, 1971, prvi del.)

7. Ime pisatelja Saleškega Finžgarja.

V zbirki, kakor pravimo, naših klasikov so začeli izhajati spisi pisatelja Finžgarja. Pisatelj se tu imenuje Fran Saleški Finžgar. Sam pri sebi sem si zastavil vprašanje, kako je pisatelju ime.

V prvi polovici preteklega stoletja so si naši pesniki in pisatelji prinašali svoje ime od doma in z njim podpisovali svoje ustvaritve. Tako si je domače ime France zapisal na kon-

cu svojega pisma staršem z Dunaja tudi Prešeren: »vaš France« (po današnjem pravopisu France). Podobno so se podpisovali po domače France Cegnar, Matija Čop, Janez Cigler, Janez Bleiweis, Janez Trdina, Luka Jeran, Luka Svetec, Urban Jarnik ipd. Nekako sredi štiridesetih let pa so se pod vplivom našega hejslovanstva, v veliki meri kot odmev hrvatskega ilirizma, začela pojavljati po slovanstvu dišeča imena, ki jim je v drugi polovici preteklega stoletja krepko pritrdila mladoslovenska moda meščanskega kroja. Zdaj so nastopili Josip Jurčič, Fran Levstik, Josip Stritar, Fran Erjavec, Josip Vošnjak, Ivan Tavčar ipd. Ta moda se prenese še v naše stoletje, ko se podpisujejo Fran Ilešič, Fran Govekar, Fran Milčinski, Fran ali Franjo Podlimbarski idr. Položaj se zdaj še zavozla zaradi širšega slovenjenja, ki mu je utrl pot Jakob Fras – Stanko Vraz. Zdaj dobimo Davorina Trstenjaka namesto Martina Trstenjaka. Nasprotna je pot pri Dragotinu Dežmanu, ki se ponemči v Karola Deschmanna. Povodenj konec stoletja sprožijo mladi »moderniki«. Nekaj let pojo in pripovedujejo ruski, rusificirani, ukrajinski začetniki in zrelejši ustvarjalci. Doktor Ivo Lah se ponaša z vncem slovanskih in romanskih prilastkov in priimkov. Zgledujemo se po Ukrajincih, ki jih Slovincem odkrije Janez Krek z dodatkom Evangelist. Alojzij Merhar hoče biti Silvin Sardenko. Baltski Slovan postane Bogdan Vened. S Korinja v Suhi krajini pride epik Korinjski, od tistega konca se razpisuje Jaklič Podgoričan, v ta čas se uvrsti Mohorov – Ivan Pregelj s Tolminskega in Saleški z Gorenjskega. Stari Mencinger noče biti Ivan, ampak ostaja dalje Janez. Ivana si prilasti za vse življenje Ivan Cankar, dasi velja v prijateljski in pisateljski družini za Janeza. Neposredno v našem času hoče pisatelj Potrč biti Ivan, a v prijateljski tovarišiji Janez. Pri Domu in svetu se ustalí – da sklenemo krog od Prešerna – venec Francetov: Koblar, Steele, Vodnik. Prekrščevanje ni v modi. Janko je Kersnik, Janko je Kotnik, ob bratu Francu, Janko je Glazer, Janko je Šlebinger. Ustaljeni so Antoni: Ingolič, Slodnjak, Bajec, Aškerc, Janežič, Breznik, Ocvirk (nikakor se ne bi spodobilo, da bi ga prekrstili v Tonetal). Ne bi si upal premakniti imen Fran Ilešič, Francè Kidrič, Ivan Grafenauer, Josip Vidmar ne more biti drugače kakor Josip Vidmar. Bor je na večne čase Matej, Čop in Valjavec pa sta za večne čase Matija.

Kako je s Saleškim Finžgarjem? Domače je bilo pač France, kakor je na večne čase ostal France njegov vrbenjski sosed Prešeren. O svojem rodu in imenu je Finžgar napisal članek kot uvod v XII. zv. svojih zbranih spisov (1943): Francetovega Franceta France. V letniku Pomladnih glasov, ki ga je uredil kot bogoslovec, se je kot urednik podpisal Frančišek. To ime nosi tudi članek o njem v SBL. Nedvomno pa z leti povsem prevlada in obstane ime Franc. Zelo pogosto se Franc skriva za kraticami celotnega priimka in imena; v DS, kjer je največ in dolga leta pisal, je preprosto podpisan F.S.F. Če se podpiše pod svoj spis ali svoje pismo, mu zadostuje samo priimek Finžgar. V letih, ko urejuje Mladiko in mohorske publikacije, podpiše pod ocene, člančiče, polemike R.C., kar pomeni končnici priimka in imena. Ko sem pri MD in v Mladiki sodeloval nekaj let s književnimi prikazi, informacijami in ocenami, sem zelo pogosto obiskoval pisatelja in uredništvo za Bežigradom in v Trnovem – sestrična, ki mu je vodila dom in življenje, ga je vedno klicala Franc. Na pokopališču v Ljubljani leži pod nagrobnikom kot Franc.

Pod rojstnim oziroma krstnim imenom Franc imajo pisatelja Finžgarja naslednja važnejša, obširnejša dela: Matična in mariborska ZSS (v tekstu in v bibliografiji); Enciklopedija Jugoslavije (članek in portret); Leksikon pisaca Jugoslavije (Novi Sad, I. knj.); Boršnikova: Pregled sloven. slovstva; Slodnjak: Slovensko slovstvo (tudi slika), Obrazi in dela: Gregorčič: Podoba duhovnika v slovenskem slovstvu; SD in SG leksikon; Repertoar sloven. gledališč; Cajnkar: F.S.F. in njegova doba; v zbirki Naša beseda I. – II. (več ponatisov); Šiferer: v zbirki Znameniti Slovenci; zbrano delo pri MD; Koblar: Sloven. dramatika, I. in II., broš. o Doslovčah in rojstni hiši, največ avtor Koblar; izbori Finžgarjeve proze Leta mladosti, Leta mojega popotovanja. Podobe življenja (v zbirki Kondor) itd. Obliko imena Fran uveljavljata v svojih pregledih našega slovstva Stanko Janež in Janko Kos. Povest davnih

dedov Pod svobodnim soncem je izšla v novih in novih izdajah, posebno po drugi vojni. Založnice in uredniki množičnih izdaj, posamez in v zbirkah, niso skrbeli, da bi glede imen uveljavili kakšen red. Podobno velja za izbore, posebno mladinskih črtic, spominov ipd.

(Se bo nadaljevalo)

Viktor Smolej
Ljubljana

Polemika, odgovori

O KONSTRUKTIVNI KRITIKI. IN ŠE ENKRAT: KAKO POUČEVATI KNJIŽEVNOST

Moj članek Kako poučevati književnost je sprožil kar dva polemična spisa¹ obema pa je skupno, da mi očitata, kako moja kritika ni konstruktivna. Levstik je ločil objektivno (pravično) in neobjektivno kritiko. Če je delo dobro, mu objektivna kritika lahko le koristi, če je slabo, ga seveda izniči, v skladu z njegovo vrednostjo. Objektivne kritike se torej lahko boji le avtor slabega dela, zato je razumljivo, zakaj so si že Levstikovi nasprotniki zaželeli drugačne kritike, take, ki ne bi videla samo napak, ampak bi iskala v delu – ali celo izven njega – stvari, zaradi katerih bi delo lahko tudi hvalila. Za tako – »konstruktivno« (v Levstikovem jeziku neobjektivno) – kritiko se zavzemata v svojih zapisih tudi Silvo Fatur in Zoltan Jan. Prvi zahteva od nje, da mora (ne glede na resnično vrednost dela) »vendarle tudi graditi, ker se sicer sprevrže v zajedljiv nihilizem in zgubi svoj smisel«, Jan pa si želi kritiko brez »ostrih in grobih posegov«, tako, ki bi upoštevala tudi možnosti, razmere, v katerih je delo nastajalo. Zato ga moti, ker avtor učbenika ni bil deležen »nobenega priznanja za obsežno delo, ki ga je opravil«. Kvaliteta dela je torej za Jana drugotna stvar: ker je delo obsežno in ker ga je opravil »en sam človek ob drugih obveznostih«, bi kritika morala to upoštevati in piscu učbenika izreči priznanje! In še nekaj zahteva Jan od kritike, da bi bila »konstruktivna«: ne smela bi samo opozarjati na napake, ampak tudi dajati navodila, kako delo dopolniti in popraviti. Kot da se vsako delo, ne glede na to, kako je zamišljeno, da preprosto dopolnjevati in popravljati! Najbolj pa lahko zamerimo Janu to, da »konstruktivno« kritiko terja od drugih, sam pa mimogrede (v enem samem stavku pod črto!) oceni učbenik Književnost III kot neustrezen, saj pravi, da »ima več kot pol poglavij povsem neuporabnih za šolsko delo«! Katera so ta poglavja in zakaj so neuporabna, Jan ne pove. Avtorje učbenika preprosto diskvalificiral!

Janu naj odgovorim še na njegovo pripombo v zvezi z vlogo biografije pri pouku književnosti. Načelen spor, ki sem ga o tem vprašanju pričel s Faturjem, označuje za »tipičen primer brezplodnega soočanja stališč«, čeprav se to soočanje v resnici nanaša na didaktično dovolj pomembno vprašanje: o funkciji biografije kot motivacijskega sredstva! Jan piše: »Če Cuderman navaja A. Ocvirka, W. H. Hudsona, R. Dimitrijeviča v dokaz, da je biografija primerna pri pouku književnosti, potem lahko nekdo drug prav tako navede istega A. Ocvirka ter še nekaj uglednih imen, ki se temu posmehujejo. In kaj bosta dokazala s tem?« Odgovarjam: Z golim navajanjem imen gotovo nič, toda jaz v svojem članku ne citiram samo imen, ampak tudi dovolj utemeljene poglede imenovanih avtorjev. Naj torej Jan navede »nekaj uglednih imen«, ki mislijo drugače, vendar s citati, iz katerih bo vidno,

¹ Silvo Fatur, Res: kako poučevati književnost ali o konstruktivnosti nekega početja, JiS, leto 1983/84, št. 7; Zoltan Jan, V zagovor in za pogovor, ista številka JiS.

kako utemeljujejo svoje stališče, pa bova prav lahko razčistila, kateri pogled na vlogo življenjepisa pri pouku literature je pravi!

Silvo Fatur se v odgovoru na mojo kritiko najprej opravičuje, ker se je odločil braniti svoje delo sam. To res ni običajno, a najbrž ne bi nikogar motilo, če bi se dela lotil tako, kot bi se ga moral: z argumenti, strokovno polemično. On pa je ta odgovor izrabil, da si je napisal tako želeno »konstruktivno« kritiko, mene pa poskusil s sredstvi, ki s pošteno polemiko nimajo nobene zveze, čimbolj prizadeti. Pri tem je pozabil, da s tem opravlja predvsem lastni moralni in strokovni striptiz. Naj nekaj konkretnih primerov pokaže, kakšne prijeme uporablja Fatur v svojem »polemičnem« zapisu!

Prvi očitek na moj račun je: »Za vsakogar, ki ve, da se mora sleherni učbenik skladati z učnim načrtom, je seveda jasno, da je osnovni razlog za preobsežnost učbenika preobložen, v danih pedagoških okoliščinah neuresničljiv učni načrt. A Cuderman se je že kar na začetku odločil za postopek buldožiranja in naložil vso krivdo za prenatrpanost in preobsežnost kar na moja pleča.« To ni res! Zapisal sem: »Avtor poskusnega učbenika Književnost I Silvo Fatur bi nekatere pomanjkljivosti učnega načrta lahko omilil, a je marsikatero celo stopnjeval.« In: »Avtor učbenika bo najbrž odgovoril, da so za obseg učbenika krivi sestavljavci učnega načrta, a to drži le delno: da je knjiga prenatrpana s faktografijo, je njegova zasluga«. Moje formulacije so jasne: najprej je za preobloženost učbenika kriv učni načrt, potem tudi njegov sestavljavec.

Na isti strani piše Fatur, da je treba opozoriti »na Cudermanovo držo, ki gleda na učence kot na enoten blok, gmoto, kot da ni v njej cela paleta individualnosti«. Ker z ničimer, kar sem zapisal, ne dajem povoda za ugotavljanje take »drže«, gre v tem primeru za navadno podtikanje. In tak prijem – podtikanje stvari, ki jih nisem zapisal – uporablja Fatur skozi ves svoj zapis. Na 273. strani mi je tako podtaknil Ingardnov nauk o kvazirealnosti (le kje ga »tako« vneto prodajam«, kot trdi Fatur?!), na isti strani malo niže pa zapiše: »Kritikova jeza je tolikšna, da mi nazadnje očita celo infantilizem.« Tu mi Fatur očita kar dvoje stvari: da sem oceno pisal z jezo in da sem mu očital infantilizem! Malo naprej trdi, da sem se »obregnil ob poskus (njegove) definicije tragičnega«, kar pa ni res. Jaz sem se obregnil le ob do kraja poenostavljeno formulacijo, da je Oidip »vse življenje hotel dobro in *delal dobro*«. (Podčrtal V. C.). V zvezi s tem sem postavil vprašanje, če gre za oznanjanje kake nove morale, saj je Oidip ubil očeta in del spremstva, Fatur pa je moje vprašanje preprosto interpretiral kot očitek: »Tu mi je torej Cuderman očital novo moralo, če ne že kar nemoralnost. V nadaljevanju pa je našel ob moji bežni primerjavi med Slokarjem in Kantorjem že kar nepošteno potvarjanje dejstev, ki da ga uporabljam samo zato, da bi utrdil svojo sociološko razlago.« Jaz sem o tej razlagi zapisal: »Če je za skladnost sociološke razlage treba stvari postavljati na glavo in trditi, da je npr. osnutek lika nastal kasneje kot lik sam, potem se za tako razlago lahko le lepo zahvalimo.« Kje je tu kaj govora o »nepoštenem potvarjanju dejstev«?!

Silvo Fatur trmasto vztraja pri znanstveno nevzdržni trditvi, da je rimska književnost v primerjavi z grško manjvredna, zato trdi, da citat, ki sem ga (med drugim) navedel, »v bistvu potrjuje (njegovo) sodbo«. Citat pa se glasi: »Rimska poezija in proza je z Lukrecijem, Katulom in Ciceronom dosegla tako dovršenost in samostojnost, da lahko zdrži primerjavo z najboljšimi deli grške književnosti.« A da se ne bi lovili samo okrog enega samega citata: Ali Faturjevo sodbo potrjujejo sodobne literarne zgodovine?! Še bolj preprosto »ovrže« Fatur moje očitke na račun obravnave literarnoteoretskih tem. Jaz sem zapisal, da »nima nobenega smisla mučiti učence z literarnoteoretskimi pojmi, če jim njihovo poznavanje v ničemer ne olajšuje pristopa k besedni umetnini«² in navedel za tako početje vrsto primerov iz Faturjevega učbenika. Fatur pa mi odgovarja tako, da mi očita, kako sem

² Svoj pogled lahko podprem z izkušnjami sovjetske metodike, ki skuša v prvi vrsti razvijati učenčeve sposobnosti za samostojno analizo umetniških besedil. Glej npr.: Belenki, Snežnevskaja, Izučenie teorii literatury v srednej škole, Moskva, 1983.

»spregledal didaktični pristop k obravnavi literarnoteoretskih zadev, ki je vso reč na videz razpršil, dejansko pa gradil ali vsaj skušal graditi po načelu postopnosti«. In v dokaz, da njegova »literarna teorija nemara le ni tako predpotopna«, navaja primer, kako je skozi oba učbenika v »pramenu« predstavil roman. Moje očitke torej Fatur »pobija« tako, da nanje ne odgovarja, pač pa kot argumente navaja primere, ki z mojimi pripombami nimajo nikakršne zveze. Sploh se Fatur o konkretnih vprašanih noče (ali ne zna) pogovarjati, zato mi močno zameri, ker »zavoljo zapikov v posameznosti ne vidim celote«, ker »zaradi prevelikega števila dreves ne vidim gozda«. »Drevesa«, ob katerih se zaustavljam, pa so grobe strokovne napake, takšne in tako številne, da bi zaradi njih učbenik v normalnih okoliščinah ne smel zagledati belega dne!

»Edino mesto v (moji) obsežni kritiki, ki skuša zaobjeti učbenik kot celoto«, je – kot pravi Fatur – tisto, kjer govorim o prenatrpanosti učbenika z odvečnimi, nikjer zasidranimi informacijami, ki učencem prek mere bremenijo spomin in zaradi tega v njih zbujajo odpor do učenja. Tako se je, sem zapisal, večji del učbenika spremenil v splošno informacijo. Fatur tudi ta očitek zavrne dovolj preprosto: »Zanimivo je, da tega razen Cudermana ni opazil nihče od recenzentov, nihče v strokovnem svetu, ki je rokopis potrjeval, in tudi učitelji – slavisti, ki so učbenik spremljali v okviru tako imenovane evalvacije, tega niso napihovali.« Faturjev dokaz je jasen: česar večina ni opazila, tega ni. Toda še na isti strani, ko zagovarja upravičenost leksikonskih informacij v učbeniku, Fatur zapiše: »Ali je leksikonska informacija res čisto odvečna? Vsaj za tiste učence, ki jim je predmet bližji? In navsezadnje: Ali storimo kaj dosti več, če romanopisca, npr. Tolstoj predstavimo še z odlomkom iz tega ali onega dela, ker kaj več v šoli ni mogoče? So neke temeljne dileme, ki so kar naprej odprte in jih pač rešujemo polovičarsko, to pa je vendarle več kot nič.« Jaz mislim, da je tako polovičarsko reševanje problema manj kot nič, saj samo odlaga njegovo rešitev! Sam sem se v svojem članku na več mestih odločno zavzel za drugačno, nepolovičarsko stališče. Zapisal sem: »Dolgočasna pa so učencem (klasična leposlovna dela) med drugim zato, ker jih največkrat spoznajo le prek odlomkov, to pomeni, da jih pravzaprav sploh ne spoznajo, in ker učitelj nima nikoli časa, da bi se z njimi o prebranih delih v miru in zares poglobljeno pogovoril.« Ko sem govoril o Jenkovi biografiji, sem zapisal: »Lahko pa bi jim (življenjsko zgodbo) približali še z odlomkom iz Pregljevega romana Simon iz Praš. Čas, ki bi ga porabili za to, ne bi bil izgubljen, čeprav bi morali zaradi tega izpustiti kako drugo snov. Zagovarjam načelo: bolje manj, a to temeljiteje.« Svoje poglede tudi v tem primeru lahko zagovarjam z izkušnjami in dognanji metodike v SZ, kjer imajo do pouka književnosti nadvse skrben odnos. V rokah imam hrestomatijo za 9. razred.³ Obsega točno 700 strani (!), obravnava pa vsega devet tem: politična satira, A. N. Ostrovski, Turgenjev, Černiševski, Nekrasov, pesniki – sodobniki Nekrasova, Saltikov – Ščedrin, Dostojevski, Čehov. Drame so v hrestomatiji objavljene v celoti (Nevihita, Češnjev vrt), romani pa so natisnjeni skrajšani, s povzetki izpuščenih poglavij. Romanu Očetje in sinovi je tako v knjigi odmerjeno 94 strani, romanu Zločin in kazen pa 122 strani. Tako skrajšana besedila niso namenjena le za prvo branje – dela morajo učenci prebrati v celoti – ampak le kot gradivo za šolsko in domače delo. Poleg hrestomatije imajo učenci seveda še učbenik, ki obsega izčrpne informacije o avtorjih in delih ter vprašanja in naloge. Ruske učne knjige so torej pravo nasprotje našima učbenikoma, v katerih je skušal Fatur na čimmanj strani spraviti čimveč informacij.

Fatur namreč meri obseg učbenika po številu strani (ne po nasičenosti s podatki!) in je tako gledanje pripisal tudi meni: »Cuderman je nenehno v protislovju s samim seboj: ... Zahteva, da mora biti učbenik krajši, a v njem se ne bi smeli odpovedati 'spodobnim' biografijam pesnikov in pisateljev« ... In potem Fatur navaja, kako bi – če bi upoštevali moje sugestije – »k učbeniku pridelali« še kakih 200 strani. Toda jaz nikjer ne zahtevam, da

³ Russkaja literatura, Hrestomatija dlja 9 klassa srednej školy, Moskva, 1972.

mora biti učbenik krajši, pač pa nastopam proti njegovi prenatrpanosti z vseh vrst podatki. Zavzemam se za »zračen« in bolj zanimiv učbenik, to pa gotovo ne more biti, če so v njem celo novele predstavljene z odlomki (Matkova Tina, Boj na požiravniku, Režonja na svojem). Tako sta Faturjeva učbenika do neke mere neuporabna celo kot antologiji in je prava sreča, če imaš v šolski knjižnici kake starejše, »didaktično« še ne »strukturirane« učbenike, v katerih so vsaj krajša prozna besedila objavljena v celoti.

Za konec naj priznam, da je v Faturjevem pisanju vendarle argument, pred katerim sem brez moči, na katerega ne vem odgovora: učbenik Književnost I so podpisali recenzenti, med njimi trije univerzitetni profesorji; iz njihovih recenzij navaja Fatur tri zgovorne citate (ne vem, zakaj ne tudi podpisane!). In potem pove, da se je z recenzenti veliko posvetoval in je zato učbenik »do neke mere kolektivno delo«. Ker te trditve nikakor ne znam uskladiti s svojo predstavo o ravni slovenske literarne vede, upam, da je Faturjeva trditev o »kolektivnem delu« le nekoliko preveč pollaščevalska. Pravo informacijo o tem bi seveda lahko dali le prizadeti sami.⁴

Vinko Cuderman

Srednja naravoslovno matematična šola v Idriji

Ocene in poročila

SIMPOZIJ O SIMBOLIZMU

Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 4. julija 1982, Obdobja 4, 1984, I. 396 str., II. 428 str.

Mednarodni simpozij o simbolizmu v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, ki je bil v poletnih dneh pred dvema letoma v Ljubljani, je z zbornikom dobil širši pomen in dostopno gradivo za vse, ki jih kakor koli privablja stroka v širokem razponu fenomenov simbolizma. Pri tem je kot poprej v ospredju težnja po podrobnem, specifičnem, dopolnjujočem, primerjalnem, po novih vidikih, kjer je to možno. Pretežno gre za slovensko književnost, vendar tudi drugi primeri živo govorijo o raziskovalnih vidikih, ki jih je vredno upoštevati. Ne glede na različne raziskovalne metode so posamezni dosežki tem bolj tehtni, čim bolj so bili poglobljeni. Obravnave o simbolizmu so razdeljene v dvozvezkovnem zborniku na književnost, jezik in kulturo. Zbornik v dveh zvezkih že sam po sebi govori o široki odmevnosti nastopajočih, pa čeprav je bil čas za referat posameznika ome-

⁴ Društvo za primerjalno književnost je v zvezi s poukom književnosti v srednjem usmerjenem izobraževanju objavilo svoja stališča (JiS, 1983/84, 1). Prav bi bilo, če bi svojo besedo o tem povedali tudi tisti, ki so za slovensko literarno vzgojo odgovorni na fakulteti. V SZ štejejo literaturo za najpomembnejši predmet, ker da razvija sintetično mišljenje, zato ji v primerjavi z nami namenjajo več kot dvojno število ur. Pri nas imamo v večini usmeritev, tako tudi v t. l. »elitni« šoli (naravoslovno-matematični) v 3. in 4. letniku le po eno uro književnosti. Povrh vsega pa je pri njeni obravnavi prevladalo tematsko načelo (kot pomembnejše!), ne pa estetsko! Pouk književnosti po novem tudi nima nikakršne opore v drugih družboslovnih predmetih, saj so v 3. in 4. razredu iz nekdanjega gimnazijskega predmetnika črtani zgodovina, sociologija, psihologija in filozofija. Tako je v naravoslovno-matematični usmeritvi zadnji dve leti družboslovje zastopano le z 1 uro književnosti in 1 uro »samoupravljanja«. Znana javna razprava za »elitno« šolo in proti njej je bila v luči tega dejstva navadna farsa!

jen. V tem je včasih zadrega; nekateri referati so po svoji snovi taki, da jih je mogoče tvor-
no predstaviti v odmerjenem času, drugi pa bi spet terjali široko razlago in bolj celostne
pogleda, kar bi nujno privedlo do časovnega nesorazmerja z drugimi referenti. Za stvar
pa bi bilo gotovo bolje, ko bi imel vsak referent v razumni meri na voljo toliko časa, da
bi lahko izčrpal in strnil problematiko.

Ne da bi se podrobno posvetili prav vsakemu referatu v zborniku, pa velja omeniti vsaj tiste
prispevke, ki po svojih dosežkih dopolnjujejo naše vedenje o simbolizmu in ga bogatijo
s svežimi pogledi in dognanji. Posebej kaže opozoriti na *Nekatere posebnosti slovenskega
simbolizma* Franca Zdravca. Avtor je izpeljal svojo analizo v primerjavi s francoskim in
ruskim simbolizmom, da bi razvidno strnil spoznanja o posebnosti slovenskega simboliz-
ma. Utemeljil jo je z več vidiki: na sociološki ravni, na estetskih kategorijah in v poetiki
besede. Simbolizem pri nas je pripet na življenjsko stvarnost, najsi izrazno daje drugačen
videz. Pojem »wagnerizma« je povezan s pesniško besedo, ki je napolnjena z glasbo. *Pro-
blem simbolizma v slovenski književnosti* Borisa Paternuja postavlja nekoliko drugačna iz-
hodišča v ospredje, tudi oporišča, že doslej znana stališča in vire, da bi prišel do jedra o
simbolu in simbolističnega izražanja, kar se kaže na dvopomenski ravni jezika; upošteval
je tudi glasovno in ritmično orkestracijo. Opozoril je tudi na razliko v pojmovanju umet-
niškega jezika pri Cankarju in Župančiču. Tudi Paternu je prišel do podobnih sklepov o
naravi in posebnosti slovenskega simbolizma kot F. Zdravec. France Bernik je razgrnil
problem *moderne in njenega mesta v slovenski literaturi*. Kot je že znano poprej, se naša
moderna ne kaže slogovno enovito, tudi v duhovnem razponu je zapletena. Bržčas je tre-
ba ločiti pojem moderne pri H. Bahrju in pa v zoženem razponu pri nas. Tudi F. Bernik
se je moral soočiti z jezikovno in umetniško naravo simbola. Pri Cankarjevi prozi je ško-
da, da ni vzel v analizo esejističnega deleža. Avtor postavlja svoje spoznanje, da moderna
na Slovenskem ne pomeni niti doslednega zanikanja tradicije niti radikalne izrazne ino-
vacije. Pri Predragu Palavestri, ki je obravnaval *simbolizem in moderno med balkanskimi
slovanskimi narodi*, je premalo razvidno in podkrepljeno obravnavanje, da bi mogli slediti
silnicam vsega in tudi vseh, ki so vidno zaznamovali svoja dela s simbolizmom oziroma
modernizmom. Mnogo bolj je oprijemljiv v skiciranih *Odmevih simbolizma v hrvaški mo-
derni* Miroslav Šicel. Branko Miladinović je s skico *Vitalnost zrelega simbolizma* prikazal
simbolizem kot pojav, ki se v tem primeru ne kaže kot šola, gibanje. Manfred Jähnichen
je razmišljal o *vprašanju socialne angažiranosti v simbolizmu* ter izhajal iz nasprotja med
hermetičnim simbolizmom, kot ga pozna ruska književnost pred 1905, in angažiranimi
simbolizmi pri Čehih in Slovencih. Pri obojih gre za sorodne tipološke lastnosti in odpr-
tost k narodnim in socialnim aktualnim vprašanjem ter za slogovni sinkretizem. Matjaž
Kmecl je opozoril na *predimpresionizem in predsmbolizem v slovenski literaturi*, torej na
področje, o katerem se poprej ni sistematično govorilo. Pomembna pridobitev je tudi raz-
glabljanje Štefana Barbariča o *nazorskih diferenciacijah v slovenski književnosti konec sto-
letja*. V ospredju pa je razmerje med novo strujo in moderno, seveda pa so vidni tudi dru-
gačni miselni in nazorski razkoraki. Tudi S. Barbarič je ugotovil, da moderna ni pomenila
fiksne stilne formacije. Te ideje tudi ne poznajo matematičnega zaporedja. Pri A. Stamaču
in *Vprašanju secesije v moderni* gre za literarno možnost poimenovanja književnih del na
prelomu 19. in 20. stoletja z nazivom »secesija«. Meni, da naziv »secesija« »plava« tudi
na področju likovne umetnosti. Prav v zvezi s secesijo, art nouveau, Jugendstilom ipd. je
izšlo v dobrem desetletju izobilje resnih strokovnih del, tako da s secesijo na likovnem
področju ni videti zadrege. Prenesti pojem secesije na književnost kot opredeljujoč pojem
pa je sila tvegan poskus, če že imamo dovolj oprijemljive drugačne pojme in nazive. Tudi
nekateri primerjave ostajajo v zraku, ponekod pa se zrcali nasilno iskanje, edino odcep
od tradicije je lahko vsebinska vez med npr. uporabno umetnostjo, arhitekturo, in med
književnostjo, le da slednja ni pretrgala vezi z literarno tradicijo, vsaj pri nas ne. Ustaletev
modernega soneta in naglasno-silabičnega verza je prej nasledek tradicije kot tistega, kar
naj bi sodilo k secesiji. Maria Bobrownicka je spregovorila o *slovenski moderni in kategoriji*

književnih tokov. Meni, da je impresionizem v vseh slovanskih književnostih tega časa prevladal nad drugimi tokovi. Prepoudarjeno je, da bi Cankar v toliki meri koreninil v naturalizmu. Simbolizmu naj bi bila najbližja Kette in Murn, a zaradi prekratkega življenja nista mogla izoblikovati celotnega sistema. Opreka, da bi bila Cankarjeva Lepa Vida simbolistična. Nevzdržen je dvom v Cankarjev simbolizem v Hlapcu Jerneju, češ da naturalistična observacija nadvlada simboliko.

Andreas Leitner se je lotil s posebnega zornega kota kritike umetnosti fin de siècle. Priказal je kategorijo zanimivega pri Levu N. Tolstoju in Maxu Nerdaau – ob še nekaterih drugih imenih. V sestavku o razmerju med slovensko literaturo in literarno vedo v obdobju moderne je Darko Dolinar poudaril, da se je v tem času konstituirala slovenska literarna zgodovina kot samostojna stroka. Le-ta se je iz razumljivih razlogov usmerila predvsem v slovenistiko, oprla pa se je na pozitivizem. Strnjen prikaz simbolističnega preporoda pesniškega jezika in umetniškega mišljenja pri Andreju Belem je razložil Aleksander Skaza v vzročni povezanosti, sproti pa opozoril na nekatere posebnosti pri mikroanalizi Belega, kar je pisatelj uveljavil pred Proustom. Gerhard Schaumann se je pri poetiki ruskega simbolizma omejil na novelo Belega »Adam«, kar je premalo za tako zastavljeni naslov. Josip Matešič si je zadal v obravnavi Slovenski simbolizem in književnost ruskega simbolizma primerjavo po načelu divergentnosti. Izhajal je iz prepričanja, da so slovenski simbolisti imeli stičišča s francoskimi simbolisti, z nemškimi impresionisti, z rusko romantiko in realizmom, ne pa s simbolizmom. Pri tem je upošteval zlasti formalni model in vsebinski okvir iz izpovedjo. O simbolizmu in avantgardi v ruski književnosti je razpravljal Rolf-Dieter Kluge in osvetlil literarne pojave med 1910 in 1932, ko je postal prelom s tradicionalno mimetično umetnostjo razviden. Znotraj obsežne problematike, ki je ni mogoče stisniti v časovno omejen referat, je Kluge v šestih tezah strnil ugotovitve o formi, simbolu in premenah v izraznosti. O Župančiču in Verlainu je razglabljal Joža Mahnič in s primerjalno metodo utrdil spoznanje, da gre lahko za Verlainov vpliv, vendar Župančičev položaj nikakor ni bil podrejen, marveč enakovreden. Govoriti se da o povezujočih stilnih elementih, o oblikovno-izraznem značaju, med obema pesnikoma pa so tudi vidne razločnice. Andrej Capuder se je lotil Bergsona in Župančiča v okviru pesmi iz zbirke Samogovori, kjer je najlažje najti stičišča z bergsonizmom. Avtor domneva, da se Župančič našel pri Bergsonu bolj intelektualno oporo za lastno izkušnjo na osebni in kolektivni ravni, bergsonizem pa tudi presega. Henry R. Cooper je obravnaval vplive in sorodnosti med Travnimi bilkami Walta Whitmana in zgodnjo poezijo Otona Župančiča. V eseju je primerjal sorodne misli, kot jih je mogoče pokazati pri Whitmanu in pri Župančiču, ko govori navidez protislovno v svojem eseju Adamič in slovenstvo, ko so korenine doma, človek pa povezan s svetom. Pri Zdizslawu Daraszu gre za primerjanje v ritmu kot izrazu svetovnega nazora: Župančič in Leśmian. Juraj Martinović je zožil opazovanje o odnosu do soneta kot znaka diferenciacije naših književnosti v dobi moderne bolj v parnasovskem duhu kakor v tipološki prevladi v formi, ki ji moderna daje prednost, in ugotavlja odsotnost interesa za francoski parnas pri slovenskih modernistih. Seveda so opazne tudi izkušnje iz literarne preteklosti, ki so različne pri jugoslovanskih narodih. Klaus D. Olof se je posvetil orientalskim elementom v pesništvu slovenskega simbolizma. Pri tem ni mogoče prezreti A. Aškerc, čeprav gre za drugačne prvine in drugačno naravnanoost orientalskih motivov, eksotike ipd. in ne nazadnje stilizacijo. Gerhard Giesemann se je lotil barv in barvnih simbolov v zgodnji liriki Otona Župančiča in se pri tem oprl na Župančičev pesniški prvenec (po izidu). Tu vidi prehod od tradicionalnega simbola k modernemu. Alenka Glazer je opozorila na simbolistične sestavine v Župančičevi zgodnji liriki in se usmerila na cikel mladinskih pesmi, ki jih je Župančič poprej objavil v Jutru in jih vključil v Čašo opojnosti. Pesmi vsebujejo simbolistične elemente, pesnik uporablja večpomenske besede, značilna sta ritem in verz. Rudolf Neuhäuser je nanizal Obrobne opombe k zgodnjemu pesništvu Josipa Murna: od Noči do Fin de siècle. Po nekaterih pokazateljih je Murn sledil splošnim tendencam pesniškega razvoja, kot se kaže tudi drugod, zlasti v okolju dunajske moderne.

Helga Glušič se je lotila zahtevnega vprašanja o *simbolističnih elementih v Murnovi poeziji*, saj se njegovo pesništvo močno izmika oznakam.

Maja Ryžova se je posvetila *pesnikom slovenske moderne in delu A. V. Koljcov* in je očrtała zgodnje obdobje moderne, ljudski element v pesmi Koljcov in s tega gledišča posebej spregovorila o Murnovi kmečki pesmi. Vlado Nartnik je spregovoril o *spremnih delih besedila v Cankarjevem Hlapcu Jerneju*. Jože Pogačnik je razmišljal o *problemu 'afirmativne kulture' v Cankarjevem delu* in povezoval svoja spoznanja s Cankarjevim poskusom vrniti besedno umetnost na aristotelovske osnove, poglavitni ideološki navezovalni člen pa mu je bil H. Marcuse. Urszula Kowalska je primerjala *model književnosti in kulture v službi naroda pri Ivanu Cankarju in Stefanu Žeromskem*. Drugo knjigo pričenja Peter Scherber s *Tematskimi rekurencami v delu Ivana Cankarja*. Zanimiva so izvajanja Julije Beljajeve o *Ivanu Cankarju v ruski kritiki na začetku 20. stoletja*. Kot posebnost sprejemamo referat Jiříja Skaličke o *Bohušu Vybiralu in slovenski moderni*. Pri Marii Dąbrowski-Partyki gre za *sodobno branje Cankarjeve proze*, kjer primerjava z Žeromskim in žeromščino ni prikladna, je pa premišljanja vredna avtoričina težnja po aktualizaciji in hierarhizaciji branja. Marija Mitrović se je posvetila *problemu razdvojene osebnosti v jugoslovanski drami v prvem desetletju tega stoletja*. Ugotavlja, da je bil Cankar prvi pri nas, ki je pisal drame z izključno sodobno problematiko, in opozarja na junakov odnos do družbe, do sebe in do občih in filozofskih vprašanj. Nina Király pojmuje *obnovo romantične tradicije v ruski, poljski in madžarski dramatik* kot boj proti ustvarjanju mitov, István Lókös pa se je posvetil *simbolizmu in socialnemu angažiranju*. Zanimive podatke je navedel Pavle Blažek o *delih I. Cankarja na sceni Hrvaškega narodnega gledališča v Osijeku*. Pregleden je prikaz *simbolizma v bolgarskem pesništvu Marina Miladinova*. Martina Orožen se je posvetila *oblikovno-pomenski preobrazbi ljudskih slovstvenih oblik v knjižni pravljici, legendi in pripovedki, na prelomu stoletja*. Svojevrstno vzporednico je dal Milan Hladnik s *tipi slovenske trivialne proze na začetku tega stoletja*. *Besedni in besedilno-organizacijski komiki v Cankarjevi kratki prozi* se je posvetila Alicija Pakulanka. Evald Koren je strnil opažanja o *slovenskem naturalizmu in socialnem vprašanju*. Z naslovom *Na križišču realizma in simbolizma* je Ivan Cesar spregovoril o pripovedni tehniki v Cankarjevi Hiši Marije Pomočnice. Slobodanka Peković je razpravljala o *urbanizaciji srbske proze na začetku 20. stoletja*. Aleksandra Stankowicz razmišlja o *slovanskih spodbudah slovenske moderne*, ne drži pa na misel, da so šele modernisti začeli odkrivati slovanske romantične književnosti. Na primeru ruske književnosti je Wilfried Potthoff zarisal nekaj tehtnih ugotovitev ob pojmu »nadčasovnega« *simbolizma*. Božena Tokarz je pri *sodobnih oblikah simbolizma* apostrofirala zlasti mnogopomenskost kot globlji pomen besede in stilizacije, govori o dvoravninski konstrukciji in avtonomnem odnosu umetnosti.

V jezikovnem delu je Breda Pogorelec nazorno zarisala *slogovni razvoj v Cankarjevi prozi* in dopolnjuje ugotovila, da pri Cankarju ne gre za tri različne stopnje sloga, ampak za stopnje »v Cankarjevem giblivem slogovnem postopku«, jedro je v širše pojmovani simbolistični poetiki. V sestavku *Beseda sonce v Cankarjevem delu* je Stane Suhadolnik skrbno analiziral mikrotekst, in sicer v razvidni podobi pomenske in funkcionalne razsežnosti te besede, sledeč tudi statistični ponazoritvi. Podobno strukturalno pot je ubral Tomaž Sajovic s *poskusom skladdenjsko-pomenskega določanja Cankarjevega slogovnega razvoja*. Franc Jakopin se je posvetil *Pleternikovemu slovarju in sočasnemu slovanskemu slovaropisu*. Albinca Lipovec je osvetlila *bohemizme v Pleternikovem slovarju*. Barbara Oczkova je s stališča *Lénardovega Razvoja historične slovanske slovnice* opazovala zgodovino slovenskega jezikoslovja. O *ileiščevstvu* je z analizo bistvenih pojavov postregel Jože Toporišič. Miloš Okuka je raziskal *novoirske odmeve v zvezi z Vedino anketo o jeziku v Bosni in Hercegovini*. Tone Pretnar je razglabljal o »proznem« in »verzmem« v dialogu Cankarjevega *Pohujšanja v dolini šentflorjanski* in menil, da menjava obojega govori o enem osnovnih postulatov modernistične drame, temelječe na kontrastu. Vasilij Melik je osvetlil

probleme slovenske družbe 1897–1914. O ljudski kulturi kot stvarnosti in mitu je strnil po- glavitna spoznanja Slavko Kremenšek. Frane Jerman pa je analiziral filozofijo dr. Aleša Ušeničnika in slovensko moderno. Ilustrativen je prispevek Primoža Kurenta o vplivih mo- dernih struj na slovensko glasbo pred prvo svetovno vojno, ki osvetljuje dostikrat premalo upoštevano vzporednico k literarni moderni. Tomaž Brejc je upošteval nekatere novejše vidike, ko je prispeval prikaz od impresije k simbolu: tokovi v slovenskem slikarstvu 1902–1918. Upoštevanja vreden in marsikomu nov je prikaz Tineta Kurenta o simbolizmu v Plečnikovih prevodih iz Prešerna, Cankarja, Župančiča, Seliškarka in iz ljudskih rek in ar- hitektonski jezik. Kljub temu da je bila na simpoziju pretežno v ospredju književnost, pa smo znova dobili potrjeno, da s širšega vidika ni mogoče dobiti kulturne in umetnostne podobe brez interdiscipliniranih osvetlitev.

Pred nami je obsežno in bogato gradivo, ki ga je vredno upoštevati v praksi, zlasti tam, kjer gre za kompleksna spoznanja in živ raziskovalni utrip. Verjetno je na vseh simpo- zijah te vrste nekaj podobnega: zaradi demokratične egalitarnosti in omejenega časa so posamezni referati fragmentarni, ponekod gre za mikroprobleme, za komparacije po sili, kar moramo razlikovati od tistih samoumevnih primerjav, ki argumentirano govorijo in so organsko nastale, pa mikroanalize, ki so potrdile veljavo pri specifičnih problemih in vidikih. Ni se mogoče izogniti misli, da bi ta ali oni avtor mnogo več prispeval k problem- skemu vozlišču, če bi imel na voljo več časa za referiranje študijske vsebine. Ne kaže pa prezreti, da so nekateri razpravljavci vseeno uspeli, da so v mejah (časovnih) možnosti strnili vse bistveno in prispevali z inovativnimi pogledi, s poglobitvami, in tako lahko up- ravičeno govorimo o obogatenih spoznanjih.

Igor Gedrih

Srednja vzgojiteljska šola v Ljubljani

LINGVISTIČNA ANTROPOLOGIJA

Stane Južnič, *Lingvistična antropologija*, izdala Fakulteta za sociologijo, politične vede in no- vinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, založila Dopisna delavska univerza Uni- verzum, Ljubljana, 1983.

Knjiga z obetavnim naslovom *Lingvistična antropologija* je delo sociologa in profesorja Staneta Južniča, slovenski in tudi jugoslovanski javnosti bolj znanega po člankih in mo- nografiyah o političnih, socialnih in splošnokulturnih vprašanjih sodobnega sveta in še zlasti držav Latinske Amerike. Knjiga je dozorevala celo desetletje, saj je njena prednica – skripta z enakim naslovom – izšla že leta 1973 kot študijski pripomoček za študente ko- munikologije, zdaj pa je precej prirejena in dopolnjena na voljo tudi širšemu krogu stro- kovnjakov in ljubiteljev, ki jih kakorkoli zanima jezik kot pomembna pojavnost v člove- kovi kulturi. Če rečem, da je delo zorelo deset let, mislim na konkretno oblikovanje snovi, tiho ukvarjanje z družbenimi in kulturnimi razsežnostmi jezika (predvsem z nekaterimi vidiki slovensko-srbohrvaške situacije) pa sega že v leta piščevega odrasčanja na sloven- sko-hrvaški meji in na začetke njegovega jezikovnega in narodnega samozavedanja. Prav zaradi rahločutnega opisa te poti, ki je zaradi svoje avtentičnosti zame najdragocenejši del te knjige, sem po njej segla z velikim pričakovanjem.

Delo naj bi tako po tematiki kot tudi po zajeti snovi zapolnilo vrzel v našem poznanju jezikov sveta, njihove zemljepisne razširjenosti, sorodstvenih vezi, vsaj fragmentarnih, čeprav zelo raznorodnih dejstev iz njihove politične in kulturne zgodovine, mešanih jezikov ipd. Veliko tega, kar knjiga prinaša, je sicer raztreseno že po enciklopedijah, priročnikih, revialnem in celo dnevnem tisku, po domači in predvsem tuji strokovni literaturi; zaokroženo podoba – skozi sociologovo videnje – pa bi dala lahko prav ta knjiga.

Južničeva knjiga ima pet temeljnih poglavij (O proučevanju jezika in njegovi opredelitvi; Izvor in raznoterost jezika; Človek, kultura in jezik; Jezikovne meje; Stratifikacijska vloga jezika); sledi jim inventarizacija (popis) jezikov, stvarno kazalo in bibliografija osrednje uporabljene literature z imeni vodilnih raziskovalcev posameznih področij, del bibliografskih enot pa je omenjen le v besedilu. Pisec izhaja iz anglosaške in francoske strokovne literature, dokaj izčrpno upošteva še izvirna dela in prevode, izšle na srbohrvaškem jezikovnem območju, redkeje priteguje še kaj drugega, npr. ruske in poljske pisce. Izmed slovenskih del omenja le jezikoslovna, in sicer Toporišičevo *Slovensko slovnico* iz leta 1976, v besedilu pa še *Slovenska narečja* T. Logarja. Seveda bi se dalo pritegniti še kaj drugega slovenskih (pa tudi jugoslovanskih) avtorjev; od slovenskih naj omenim prispevke o zvrstnosti, študije pedagoginje O. Kunst-Gnamuševe, prispevke naših avtorjev iz lingvistične prazgodovine, psiholingvistične prispevke naših psihologov itd., ali pa pokazati vsaj nekoliko več posluha za sociolingvistična vprašanja, ki so bila obravnavana na portoroškem posvetovanju, in to posvetovanje sploh pravičnejše predstaviti. Tega očitka niso sprožila nekakšna vase zagledana narodnostna čustva, ampak zavest, da bi v knjigi, napisani najprej za slovenskega bralca, morala biti prav natančnejša analiza pretekle, polpretekle in sodobne slovenske in jugoslovanske sociolingvistične problematike zanesljivo izhodišče za širše komparativne prikaze, hkrati pa tudi priložnost za avtorja, da bi ustvarjalno prispeval k tej disciplini, kot jo je nakazal že v uvodu v knjigo, in se izognil preveliki kompilaciji. Poleg tega bi prav tak pristop zanesljivo razširil bralni krog. Piščeva orientacija seveda ni naključna, in to se vidi tudi iz rabe strokovne terminologije, govorim predvsem o jezikoslovni, saj se avtorju ni zdelo potrebno niti izhajati iz domačega izročila niti ustvarjati mostov k njemu, zato se zdi tudi citiranje Toporišičeve slovnice bolj formalno kot vsebinsko vprašanje. In ker bo knjiga prišla v roke tudi slavistom, je prav, če njeni jezikoslovni plati posvetimo nekaj besed.

V knjigi gre za sociološki in kulturološki pristop k jezikovnim vprašanjem. Eden njenih osrednjih izrazov je izraz *lingvistična antropologija* – stoji celo v naslovu – zato bi upravičeno pričakovali, da ga bo pisec natančneje določil ter jasneje snovno in metodološko razmejil od lingvistične/jezikoslovne veje *antropološka lingvistika/antropološka filologija*(?!)/*antropolingvistika* (ta se je konstituirala predvsem iz preučevanja jezikov brez pismenstva), ne pa jo z njo popolnoma enačil (»ki bi ji nekateri rekli kar antropolingvistika«, str. 23). S tem seveda ne mislim, da med njima ni nikakršnih stičnih točk, da ne morata črpati druga iz druge, izraziteje poudarjena različnost pa bi nujno poglobila sociološki pogled na obravnavano snov in omogočila več tvornega medsebojnega dopolnjevanja in oplajanja, odpravila bi tudi občutek meglenosti, tavanja in površne splošnosti, ki se med branjem te knjige tudi ob drugih vprašanjih prerad prikrade.

Južnič je s to knjigo pokazal široko razgledanost, čeprav ni zmeraj najzanesljivejši informator. Dotika se ali obravnava široko paleto najrazličnejših, pogosto temeljnih vprašanj, npr. o izviru jezika, poligenezi in monogenezi jezikov, vrojenosti ali priučenosti jezikov, mehanizmu (jezikovnega) sporazumevanja, naravi jezika, razplastitvi jezikov, mešanju jezikov itd. Jezika se loteva kot bistvene sestavine očlovečenja, s katerim je kar najtesneje povezana in prek katerega se razodeva človekova dolga civilizacijska pot. Veliko pomembnost jezika – to ni le sredstvo za sporazumevanje, temveč človeku pomaga pri obvladovanju sveta in tipanju vase – je človek intuitivno zaznal in izrazil v mitih, ki jeziku radi pripisujejo božanski izvir. Nekaj tovrstnega gradiva navaja tudi Južnič, omenja

pa tudi skrajna razmerja do govorjenja (čislanje redkobesednosti ali čislanje retorike). Veliko premalo pozornosti posveča sakralni vlogi jezika, saj je (bila) v preprostejših družbah pogosto zelo izrazita, in jo vedno znova odkrivamo tudi pri etimološkem razlaganju besedja (redkeje pri razlaganju besednih zvez in rabe slovničnih oblik), in ne le v etnoloških opisih posameznih ljudstev. Prav za te družbe je preveč poudaril vlogo političnega jezika; to je zvrst, ki je zlasti v sodobnih integriranih družbah zaradi povezanosti z oblastniško močjo pridobila precejšen vpliv na družbeno življenje in vrednostne sisteme.

Knjiga se začena s predstavitvijo ved in vej, ki se z jezikom znanstveno ukvarjajo. Središčno mesto pripada lingvistiki ali jezikoslovju (Južnič uporablja tudi zastareli izraz jezikoznanstvo), a zanj pravi, »da je sporna zadeva, kako to vedo opredeliti, ker samim jezikoslovcem ne pomeni eno in isto. Obstajajo pač zelo različna jezikoslovja; ne le da je, kot bomo zapažali, veda doživljala lasten razvoj, marveč je še vedno ne moremo neprizivno disciplinarno določiti.« S takšno trditvijo bi se težko strinjali, saj ima jezikoslovje natančno določen predmet raziskovanja in oblikuje ustrezno znanstveno metodologijo, razvoj (novih) vej, pozornih le na posamezne vidike preučevanja jezikov/jezika in pogosto odvisnih od razvoja drugih ved in novih raziskovalnih potreb, tudi če so interdisciplinarno zasnovane, pa le dopolni temeljno znanost. To velja tudi za druge znanosti.

Južnič omenja nekaj disciplinarno zasnovanih vej, npr. *fonetiko* (sam jo sicer imenuje pomožno vedo, proučuje pa fiziološke podlage za tvorbo glasov, njihove fizikalne lastnosti, pa tudi grobo fiziološko podlago slisanja, predvsem sestavo ušesa in pretvorbo zvočnega v elektrokemičnega), *nevrolingvistiko* (razvila se je predvsem z razvojem nevrologije in nevrokirurgije; ker sta omogočili natančnejše poznanje sestave in delovanja možganov in živčevja, se je poglobilo tudi poznanje fizioloških osnov pretvorbениh mehanizmov pri govorjenju in razumevanju govornega), *psiholingvistiko* (prispeva poznanju duševnih procesov pri govorjenju in razumevanju povedanega), *semantika* (na meji s filozofijo je predvsem splošna semantika; tista pa, ki jo omenja Južnič, se je razvila pri etimoloških analizah besedja v nedrhi primerjalnega jezikoslovja), omenja še *antropolingvistiko* itd.

Ne morem se ustavljati pri vseh raznorodnih pripombah, ki se porajajo ob branju Južničeve knjige in ki jih je za knjigo z resnejšo znanstveno ali publicistično težo odločno preveč, tudi če upoštevamo, da je širina obravnavanega res velika. Jezikoslovno nekoliko bolj izobražen in jezikovno zahtevnejši bralec bo pogosto neprijetno presenečen ob piščevem površnem poznanju jezikoslovja in jezikoslovne zgodovine, ob ohlapnih in gostobesednih definicijah ter pogosto nerazmejenih pojmi, ob avtorjevem premalo smotrnem in predvsem nenatančnem črpanju iz teh ved. Kako bi sicer lahko pojasnili trditve, kot so npr., da dialektologija preučuje odnose med narečjem in jezikovnim standardom (str. 55; izraz jezikovni standard uporablja namesto knjižnega jezika); da jezika ni preprosto definirati že zato, ker »Sam pojem 'jezik' je v ohlapni rabi in že etimološki izvor v velikem številu jezikov, tako tudi slovenskem, kaže na mnoge dvoumnosti« (str. 46), iz česar je videti, da pisec ne ločuje med poimenovanjem in pojmom – nerazločevanje med obema je opazno tudi še na drugih primerih – saj definicija sploh ne bi bila tako težavna, če bi bila odvisna od etimološke razlage poimenovanja; da sta se znanost o jeziku kot zgodovinska veda in iskanje prajezika oblikovala šele v začetku 20. stoletja (str. 31) in druge nerodnosti v poglavju Pota napredovanja; da so fonemi »minimalne enote razlikovalnega glasovnega obeležja« (str. 52), kar je dosti manj jasno, kot veljavna definicija, da so fonemi glasovi s pomenskorazločevalno vlogo; da je »starogermanski jezik« prednik romanskih jezikov (str. 116); neprimerna je raba fizikalnega termina »zakon najmanjšega odpora« (str. 109 dr.), saj gre le za ekonomizacijo pri artikulaciji; popreproščeno je iskanje neposredne zveze med jezikovno ekonomizacijo in analitično oziroma inkorporativno jezikovno zgradbo (str. 109); vsebinsko ponesrečena je primerjava med skladateljem in jezikoslovcem (str. 51); omenjanje »polglasniškega e« kot slovenskega samoglasniškega fonema (str. 53) kaže na neločevanje med fenomenom in grafemom; nepotrebno je vnašanje

biologističnih in sociološko obremenjenih karakteristik v razlage normalnih smeri pomenskih sprememb, npr. »Pomen besede lahko degenerira, nekako se izrodi, dobi negativen, slabšalni prizvok, morda celo vulgaren in opolzek, nespodoben pomenski odtonek« in »Pomen besede lahko tudi napreduje, kar pomeni, da pridobi ugled in veljavo« (oboje str. 114); zaželeno bi bila večja eksaktnost in razločevalnost pri predstavitvi interesnih govoric in tudi mešanih jezikov; diglosije vsebinsko ne razmejuje od bilingvizma; premalo poglobljeno obravnava lastnosti knjižnega jezika in njegovo razmerje do narečij in drugih zvrsti kakega jezika; ni jasno, kaj misli s trditvijo, da sta Ciril in Metod le »približno za beležila jezik, ki ga je govorilo slovansko prebivalstvo okolice Soluna« (str. 121); ne drži, da so dvojino izgubili vsi slovanski jeziki razen slovenščine (str. 120), saj jo poznata še obe lužiški srbsčini; terminološko uporablja neterminologizirane besede, npr. *zvok* (pod vplivom sh. *zvuk*) namesto sln. *glas*, ki ga identificira celo s fenomenom; trdi, da »fektivni jeziki spreminjajo besede v konicah« (str. 117), pri čemer mu pomeni konica 'končnica'; namesto izraza *poved-i* uporablja *poved-a*; ponekod slabi prevodi povsem zameglijo smisel povedanega, npr. angl. *content words* prevede z *besede vsebine* (v besedilu je rod. mn. *besed vsebine* str. 287), čeprav je tudi iz podane ilustracije jasno, da gre za *vsebinske* oziroma *ključne besede* itd.

Želeti bi bilo, da bi bil pri obravnavi posameznih vprašanj bolj odprt in dosleden. Ko piše o poligenezi in monogenezi jezikov in s tem o vprašanjih prajezika, piše z različno naravnostjo. Hipotezo o monogenezi zavrača kot idealistično in vztrajanje pri njej ima za »tudi ideološko motivirano«, čeprav dandanes o tem vprašanju ne moremo dati dokončnega odgovora. Tako primerjalno kot tipološko (zlasti, kar zadeva menjave struktur) vemo o jezikih sveta še veliko premalo, pri čemer je še posebej opazna njihova neenakomerna preučenost. Vendar pa nas nedvomni uspehi v iskanju genetičnih vezi med posameznimi evro-azijskimi in severnoafriškimi jezikovnimi družinami, naj omenim le nostratsko teorijo, ki jih po svoje lahko primerjamo z obdobjem iskanja genetičnih sorodnosti med indoevropskimi jeziki, nedvomno silijo k previdnejšim formulacijam.

Nerazumljiva je tudi tendenčnost, s katero pisec vpleta v knjigo izbrane fragmente iz zgodovine jezikoslovja, npr. zagledanost raziskovalcev v indoevropske jezike kot najpopolnejše jezike, zaradi česar je jezikoslovje »natančno sledilo potrebi po ideološkem opravičevanju evropskega imperializma, grozodejstev kolonizacije in zatrdil o evropski kulturni superiornosti«; jezikoslovju pripiše oblikovanje rasističnega arijsstva, čeprav je krivo le za paleozgodovinski etnolingvistični konstrukt, beseda *arijski* pa pomeni le isto kot *iranski*; biološki evolucionizem povezuje s knjižnim normiranjem; ljudsko etimologijo predstavlja kot znanstveno itd. S tem da jezikoslovno znanost iztrga iz časovnega konteksta vsakokratne družbene klime, miselnih tokov in njihovega medsebojnega prepletanja, ustvarja vtis, da je jezikoslovje igralo predvsem negativno in nazadnjaško vlogo, ne pa – kot vse druge vede – kljub vsem ovinkom in stranskim potem bistveno obogatilo človekovo vednost in pripomoglo k njegovemu napredku.

Knjigi zmanjšujejo objektivnost tudi piščeve presenetljive in silovito čustveno obarvane reakcije, ko govori o domačem (slovenskem) jezikoslovju. Nekje sicer posplošeno trdi, »da se pri nas razveseljujejo« kažejo premiki v znanosti o jeziku v smeri, ko bo postala interdisciplinarna«, a ne pove jasno, na kaj misli, saj jezikoslovce praviloma enači z »normiranci«, te pa (posmehljivo) z zdravniki.

Želeti bi bilo, da bi bila knjiga ob morebitnem ponatisu tudi jezikovno skrbneje pripravljena, saj poleg številnih tiskovnih (po odvočnosti nam. po zvočnosti?, *Sloenci* nam. *Slovenci*, *lojalnot* nam. *lojalnost*, *mesto* nam. *meso*, *statistični* nam. *statični* idr.), slovničnih (pogosto manjka zanikani rodilnik, ki je v knjižni normi še trden uzus; raba daj. *tistem* nam. *mestn. tistem*; napačne kongruence, npr. *med jezikom*, ki *nista* nam. *med jezikoma*, ki *nista*,

idr.) in pravopisnih napak (predvsem nenavadne ali napačne stave ločil) kar mrgoli ohlapnosti v izražanju.

Naj sklenem: knjiga je v nekaterih točkah (poglavje o divjih otrocih) prijetno branje, vendar pa bi od avtorja, ki zna subtilno razmišljati, pričakovali več pretehtanih in preverjenih trditev in manj prelahkotnega duhovičenja, kot ga je pokazal s stavkom »čeprav smo mnogi že sprejeli popravek Nikolaja Kopernika (1473–15437), da se zemlja vrti okoli Sonca in ne Sonce okoli Zemlje (...)«

Alenka Šivic-Dular

Filozofska fakulteta v Ljubljani

PRVA MONOGRAFIJA O J. V. VALVAZORJU V SLOVENŠČINI

Branko Reisp, Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor. Mladinska knjiga, Ljubljana 1983, 431 strani.

Zadnji čas sta izšli na Slovenskem dve kapitalni deli, ki monografsko obravnavata sicer tujejezično, a za slovenski kulturni prostor, kakršnega zaznavamo danes, še kako pomembno duhovno delovanje v prehodnem obdobju iz srednjega v novi vek. Prvo je dr. P. Simonitija knjiga *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*, ki je izšla l. 1979 pri Slovenski matici in že po naslovu sodeč posvečeno razčlenjevanju latinske produkcije, ki je kakor koli povezana s slovenskimi tlemi. Drugo tako delo je posvečeno nemško piščočemu J. V. Valvazorju. In o njem tu nekaj besed.

L. 1983 je izšla pri Mladinski knjigi monografija z naslovom *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ni naključje, da je njen avtor dr. B. Reisp, saj je že dotlej mogel veljati za enega najboljših poznavalcev Valvazorjevega dela, kakor je soditi po njegovem sodelovanju pri posodobljenih in delnih izdajah le-tega v slovenskem jeziku in ne nazadnje trudu pri častitljivem, faksimiliranem ponatisu celotne Slave vojvodine Kranjske leta 1970–1974.

B. Reisp je snov smiselno razdelil v sedem poglavij, v katerih obravnava Valvazorjevo življenje in delo. Prvo predstavlja kontekst, v katerem se je imelo spočeti, a tudi uresničilo Valvazorjevo življenjsko delo, ki zlepa ne bo izgubilo svoje pomembnosti za študij duha in razmer na obsežnem delu slovenskih tal po zatonu srednjega veka in vzponu novega. Poglavje je skrben celosten prikaz dobe tako z vidika splošne zgodovine kot posameznih panog kulturne zgodovine druge polovice 16. in 17. stoletja, kar zagotavlja plastično predstavo o dogajanju – na sinhroni ravni – in na drugi priča o tisti kontinuiteti, ki je potrebna za ohranitev, če ne tudi napredovanje in rast določene kulturne sestavine. V tej zvezi je primerno opozoriti na troje Reispovih ugotovitev: 1. da je bil to čas izrednega razvoja domoznanstva in plemiške kulture, v kateri so prevladovali severnjaški umetnostni ideali. 2. da tedaj še niso ločevali znanosti od literature, ki je bila v tem času in še pozneje ne glede na zvrst in jezik enotna celota. Zgodovinopisje se je razvijalo v okviru literature kot njena posebna zvrst. 3. ob vsem navedenem znanstvenem in kulturnem delu trajnejšega pomena ni mogoče spregledati, da najpomembnejši proces v evropskem miselnem razvoju 17. stoletja, postanek modernih naravoslovnih ved in s tem spremenjeni pogled na svet pri nas in v Avstriji nasploh do srede 18. stoletja ni našel odmeva. Izjema je J.V. Valvazor, ki je s svojo izjemno osebnostjo, evropsko razgledanostjo, entuziastičnim znanstvenim prizadevanjem prehitel čas in okolje.

Drugo poglavje sistemizira genealogijo tega moža. Pri tem se izkaže, da so bili tudi drugi Valvazorji dovolj podjetni in uspešni, vendar je le delo J. Vajkarda ohranilo vrednost in pomen za poznejše čase. Sledi poglavje o njegovi mladosti (roj. 1641 v Lj., + 1693 v Krškem, pokopan prejkone v Mediji v družinski grobnici). Temeljno izobrazbo si je pridobil v Ljubljani, jo izpopolnjeval na potovanjih po tujini in v vojaški službi. Njegova raziskovalna vnema je že kmalu pokazala, da bo njegova življenjska pot šla nad običajnim povprečjem plemiških sinov. A morda je prav zgoraj omenjena inertnost okolja do naravoslovja tudi vzrok, da se je Valvazorjevo prvotno zanimanje zanj preusmerilo v zgodovino, čeprav B. Reisp nedvomno z argumenti ugotavlja, da je odločilna pobuda za prihodnje Valvazorjevo delo prišla iz spoznanja, pridobljenega na potovanju po tujem, kako njegovo »ljubljeni domovino Kranjsko tujci ne le malo ali nič ne poznajo, ampak tudi premalo cenijo«.

Četrto poglavje obravnava Valvazorjevo grafično dejavnost, ki prejkone še čaka celovite ocene umetnostnih zgodovinarjev, ne da bi spregledali Reispovo priznanje, da je izrednega pomena za slovensko kulturo in zgodovino. Naslednje poglavje govori o motivacijah in pobudah, ki so privedle do nastanka dela *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, 1689 in označuje njene bibliografske podatke. Tiskali so jo v Nürnbergu in da bi delo hitreje teklo, si je njen avtor pridobil za pomočnika urednika, lektorja E. Franciscija, prvega nemškega poklicnega pisatelja. Obsega 3532 strani, je bogato ilustrirana in petnajst knjig je zvezanih v štiri dele.

Šesto poglavje je namenjeno snovni razčlenitvi Slave vojvodine Kranjske, pri čemer avtor skrbno razmejuje Franciscijeve v duhu časa nabrekli pisane kompilacijske dodatke od dela »glavnega avtorja«, ki upošteva kolikor mogoče primarne vire; in to je tisto, kar mu še danes zagotavlja določeno aktualizacijo. Medtem ko so glede na omembo posameznih motivov za slovstveno folkloristiko pomembne druge knjige, je za etnologijo in slovenistiko še posebej vredna pozornosti VI. knjiga. V enajstih poglavjih poroča o vsakdanjem načinu življenja na ozemlju tedanje Kranjske in ponekod sega tudi čez njene meje. Tako poleg slovenskih obravnava tudi drugojezične elemente: Uskoke, Hrvate, Kočevarje. S popisom življenja prebivalcev Kranjske je J. V. Valvazor postal daljni predhodnik tiste smeri v diferenciaciji zgodovine, kakor jo bolj ali manj zastopa današnja etnologija. Po mnenju B. Reisp je pomen Valvazorjevega dela v splošnem in posebej na etnološkem področju pravilno, pravično in še za danes sprejemljivo ocenil A. T. Linhart. Z zaslugami za etnologijo se povezujejo tiste za slovenistiko, ko poleg nemških rabi skoraj dosledno slovenska krajevna imena in jih kot teritorialno lastnino vseskozi spoštuje, navaja slovenske izraze za številne pojme in predmete. B. Reisp opozarja, da delež slovenščine v Slavi ... še čaka primerneга ovrednotenja. Z objavo pesniške poslanice J. Zizenčelija Zaštitno vošejne, ki jo danes obravnavamo kot prvo znano posvetno pesem v slovenskem jeziku, se je Valvazorjevo delo zapisalo tudi v slovensko literarno zgodovino. Očiten prispevek k njej pomeni tudi dodatek k VI. knjigi, kjer kronološko predstavlja tudi pisatelje s Kranjskega. Ne glede na ta kriterij sta prva na vrsti za slovensko pismenstvo zaslužna brata Ciril in Metod, sledi Ž. Herberstein, od slovenskih protestantov je največ pozornosti deležen J. Dalmatin in za njim nič manjše Valvazorjev učitelj J. L. Schönleben. Vsega skupaj je tako obdelal šestinpetdeset gesel, ki jim je njegov pomočnik E. Francisci dodal še slednje »o mnogovrstnih spisih« J. V. Valvazorja samega (prim. Valvazorjevo berilo, 1969, 234–7).

Kljub temu da B. Reisp E. Francisciju prizna, da je svojo uredniško nalogo opravil strokovno dobro in vestno, ne more mimo njegovega leporečja, gostobesednosti in navidezne učenosti, ki nemalokrat zamegljuje Valvazorjevo prizadevanje za stvarno in objektivno predstavitev pojavov: le, če ni našel zanj naravne razlage, je dopustil tudi razlage, ki so presegale njegove empirične skušnje. Po oblikovni strani B. Reisp označuje J. V. Valvazorja kot »upoštevanja vrednega prozaista«, ki je posebno skrb posvetil opisu gradov in

deželnim prebivalcem. Tu in še ponekod je njegova beseda realistična, zanimiva zaradi (slovenskih?) narečnih oblik in besedi. Bogastvo izraza kaže mestoma skoraj pesniško čustvovanje in nadarjenost.

Končno B. Reisp sledi tudi recepciji Valvazorjeve Slave... skozi posamezna obdobja in ugotavlja v zvezi s tem določena nihanja. O odnosu do Valvazorja pričajo tudi motivi njegove osebnosti v leposlovnih delih in upodobitve njegove figure v likovni umetnosti, češar B. Reisp prav tako ni obšel.

Medtem ko se B. Reisp sicer strogo drži v ozadju in prepušča besedo le dejstvu, ko gre za označbo Valvazorjevega življenja in dela, se v enem primeru le razkrije njegova osebna naravnost: tedaj ko na več mestih izredno pozorno motri Valvazorjevo osebnost. Seveda je v tej zvezi razveseljivo ugotavljati, da je J. V. Valvazor ljudi cenil in sodil po njihovi človeški vrednosti in ne po formalnem, stanovskem položaju: človeka ne povzdiguje le rod, temveč tudi znanje in duh. Zato je imel kot fevdalni gospod do svojih podložnikov zaščitniški, kot človek pa človeški odnos.

Vsekakor je Reispova monografija o Valvazorju tehtno branje, ki ga odlikuje skrben jezik. Naključni bralec je lahko prepričan, da mu avtor naliva čistega vina, strokovni uporabnik pa sme računati, da je z njo dobil zanesljivega vodnika, ki naj mu pomaga utirati pot h konkretni rabi Valvazorjevega dela, saj gotovo še ni dokončno izkoriščeno.

Bogate opombe tudi popravljajo nekatere stvarne napake iz poprejšnjih delnih razprav o Valvazorju, v njih je tudi seznam dosedanjih objav Valvazorjevega opusa. Slovenist in slovstveni folklorist se še posebej utegneta ustaviti na tistih mestih v njih, kjer je navedeno, kje vse v slovenski literaturi se pojavlja snov iz Valvazorjeve Slave...

Po bibliografiji sta dodana še povzetek v nemščini in angleščini, kar je vsekakor smiselno in posnemanja vredno dejanje, in končno še kazalo osebnih imen, seznam slik in pregled vsebine.

Marija Stanonik
Znanstvenoraziskovalni center
SAZU v Ljubljani

Zapiski

Ob 30-letnici Lingvističnega krožka Filozofske fakultete v Ljubljani

Spomladi 1953 je skupina jezikoslovcev s Filozofske fakultete v Ljubljani in s Slovenske akademije znanosti in umetnosti ustanovila Lingvistični krožek Filozofske fakultete. Ustanovitev je s posebnim pismom

z dne 12. V. 1953 odobril tedanji rektor Franc Zwitter. Do selitve FF v poslopje na Aškerčevi (1961) so se člani sestajali v slavističnih prostorih Narodne in univerzitetne knjižnice. Krožek takrat ni imel formal-

nega vodstva in zapisnikov niso sestavljali, zato je za tisto obdobje le malo podatkov o predavateljih, temah in udeležbi. Ob preselitvi je Krožek zamrl do januarja 1964, posihmal pa se je sestajal nepretrgano, praviloma vsak drugi ponedeljek v času fakultetnih predavanj; prostor za sestanke sta prijazno omogočala oddelka za slovanske jezike in književnosti ter za primerjalno jezikoslovje in orientalistiko. Prvi predsednik krožka je bil od obnovitve do 1973 Stanko Škerlj. Ko je zaradi boleznih odstopil, je njegovo delo prevzelo sedanje tričlansko predsedstvo v sestavi Franc Jakopin, Janez Orešnik in Mitja Skubic; ti trije se letno izmenjujejo kot predstavniki predsedstva. Predsedniku/predsedstvu so pomagali tajniki, v glavnem s pripravljanjem in razpošiljanjem/raznašanjem vabil (približno 80–120 osebam; razmnoževanje vabil financira FF), arhiviranjem dokumentacije in sestavljanjem letnih poročil za letopise FF (sprva so pisali tudi zapisnike sestankov). Prvi tajnik (1964–1965) je bil J. Orešnik, sicer tudi kronist ob dvajsetletnici¹ Krožka in nesporno njegov motor vsaj v zadnjem desetletju, ko je tudi neodvisno od trenutnega rotacijskega položaja v predsedstvu povezoval organizacijske niti. Dosedanji tajniki so bili večinoma asistenti FF; do 1973 se jih je zvrstilo šest, v zadnjem desetletju dela, ki je predmet pričujoče razčlenbe, pa devet.²

Za to zadnje desetletje je značilna najprej stanovitnost sestajanja: sestankov – tj. predavanj – je bilo skupaj 149, na leto najmanj 13 (1973/74), največ 17 (1979/80 in 1980/81), največkrat – v štirih akademskih letih – po 15, v treh letih pa po 14. Skupaj so nastopili 103 predavatelji: kar 72 enkrat, samkrat,³ 18 dvakrat,⁴ 10 trikrat,⁵ več kot tri predavanja so imeli France Bezljaj (4), Jože Toporišič (5) in Franc Jakopin (6). Tretjina predavateljev je bila s FF (32 ali 31,1 %),⁶ med temi pa največ s slavističnega oddelka (16 ali 15,5 % vseh predavateljev, s skupaj 35 predavanji ali 23,5 %), precej predavateljev sta dala tudi germanistični (7 s 13 predavanji) in romanistični (5 z 10 predavanji) oddelek, relativno več predavanj glede na svojo maloštevilnost pa je prispeval oddelek za primerjalno jezikoslovje in orientalistiko (samo 3 predavatelji s tega oddelka, a 8 predavanj, kar pomeni v razmerju števila predavateljev proti številu njihovih predavanj 266,6 %; ustrezni odstotek za slaviste je 218,8, za romaniste 200 (v povprečju je torej vsak nastopajoči romanist predaval dvakrat), za germaniste 185,7).⁶ Z oddelka za klasično filologijo je bila samo ena predavateljica, vendar ta trikrat. Zastopani so torej vsi jezikoslovni oddelki FF (in sploh večina fakultetnih jezikoslovcev). Znotraj posameznih oddelkov so npr. slovenisti predavali večkrat kot

slovje in orientalistiko (samo 3 predavatelji s tega oddelka, a 8 predavanj, kar pomeni v razmerju števila predavateljev proti številu njihovih predavanj 266,6 %; ustrezni odstotek za slaviste je 218,8, za romaniste 200 (v povprečju je torej vsak nastopajoči romanist predaval dvakrat), za germaniste 185,7).⁶ Z oddelka za klasično filologijo je bila samo ena predavateljica, vendar ta trikrat. Zastopani so torej vsi jezikoslovni oddelki FF (in sploh večina fakultetnih jezikoslovcev). Znotraj posameznih oddelkov so npr. slovenisti predavali večkrat kot

¹ Janez Orešnik: Ob dvajsetletnici lingvističnega krožka filozofske fakultete v Ljubljani, *Jezik in slovstvo* 1973/74 (5), 178–9.

² Od teh devet so bili trije s slavistike (Janez Dular v poletnem semestru 1974/75 in v 1975/76, Saša Derganc od novembra 1976 do konca 1976/77, Velemir Gjurić v 1982/83), dva z romanistike (Vladimir Pogačnik od oktobra do novembra 1976/77 in v 1977/78, Tjaša Miklič v 1979/80), dva z germanistike (Anton Janko v 1978/79, Stojan Bračič v 1981/82), eden s primerjalnega jezikoslovja (Varja Cvetko v zimskem semestru 1974/75), eden s SAZU (Darja Globevnik v 1980/81).

³ Idriz Ajeti, Henning Andersen, Ljiljana Bibović, Dana Blagajin, Ljiljana Crepajac, Božena Činkole, Saša Derganc, Wolfgang Dressler, Heiner Eichner, Fedora Ferluga, Rudi Filipović, Cristina Formaggiu, Thorstein Fretheim, Drago Gajšt, Velemir Gjurić, Marija Gleščič, Darja Globevnik, Ruth Golush, Káthe Grah, Robert Hinderling, Anton Janko, Milka Jauk-Pinhak, Elza Jereb, Janez Keber, Ziga Knap, Silvo Kopriva, Tomo Korošec, Irena Kovačič, Tanja Lamovec, Albina Lipovec, Viktor Majdič, Nika Marenk, André Martinet, Jeanne Martinet, Milko Matičetov, Klaus Matzel, Willi Mayerthaler, Nina Mečkowska, Pavle Merku, Janez Musek, Anica Nazor, William Nemser, Gerhard Newekowsky, France Novak, Gordana Opačić, Mary Owens, Vid Pečjak, Gian Battista Pellegrini, Hubert Petersmann, Magnús Pétursson, Breda Pogorelec, Francka Premk, Ljubiša Rajić, Jens Rasmussen, Patrizia Raveggi, Tatjana Rejec-Srebot, Jakob Rigler, Rudolf P. G. de Rijk, Jörgen Rischel, Jean Risse, Pierre Rouchoux, Svetlana Slapšak, Andrej Snedic, Alexander Stich, David F. Stermole, Adam E. Suprun, Rozka Štefan, Pavel Tekavčič, Ada Vidović-Muha, Kazimierz Woźniak, Ulrich Wurzel (in javna predstavitev jezikoslovnih raziskav, ki jih financira Raziskovalna skupnost Slovenije).

⁴ Stojan Bračič, Wayles Browne, Varja Cvetko, Janez Dular, Gerhard Ernst, Anton Grad, Ulrich Groenke, Melanija Mikeš, Tjaša Miklič, Milena Milojević-Sheppard, Janez Orešnik, Martina Orožen, Vladimir Pogačnik, Matej Rode, Richard Sirbu, Dragi Stefanija, Alenka Šivic-Dular, Inka Štrukelj.

⁵ Bojan Čop, Siegfried Heusinger, Erika Mihevc-Gabrovec, Vladislav Jagodic, Tine Logar, Stanko Klinar, Janez Zor, Peter Tancig, Mitja Skubic, France Slivnik.

⁶ Sem niso vštet tujji lektorji, ki so na FF zaposleni samo začasno, in študenti FF.

drugi slavisti, anglisti pa večkrat kot nemci. Večinoma so ta razmerja odsev številčne moči oddelkov in kateder. Od jezikoslovnih oddelkov FF je bil s predavatelji zastopan samo odderek za psihologijo.

Posebno zadnja leta je bilo razmerje med pri FF zaposlenimi in zunanji predavatelji zelo uravnoteženo. Leta 1978/79 so gostje prvič prevladali po številu; razmerje je ostalo v njihov prid vsa naslednja leta razen 1981/82, ko pa je bilo tudi praktično izenačeno (7: 8). Manjši del gostujočih predavateljev je prišel s slovenskih ustanov: največ s SAZU, sicer pa še s Pedagoške akademije, Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Inštituta za sociologijo in filozofijo, Inštituta Jožefa Štefana in Centra za kulturo mladih v Pionirskem domu, ne iz Ljubljane pa s celjske gimnazije in mariborskega VEKŠ; zastopani so tudi slovenski zamejci, kar je za Krožek poseben uspeh. Večji del gostov je prišel – in to je razveseljivo – iz drugih jugoslovanskih republik (vsaj 12 gostovanj): iz Zagreba (4), Beograda (4), Novega Sada (3) in Prištine in iz inozemstva (vsaj 30 gostovanj). Inozemski predavatelji so prišli največkrat iz ZRN (devetkrat: z univerze v Regensburgu (4), Kölnu (2), Bayreuthu, Hamburgu in Heidelbergu), Avstrije (štirikrat: univerzi v Celovcu (3) in na Dunaju) in NDR (tudi štirikrat: Magdeburg (3) in Berlin); trikrat iz ZDA (Albany, Cornell in Harvard), po dvakrat iz Francije (Sorbona in Šola za visoke znanosti), Danske (Köbenhavn) in SZ (oz. Belorusije: Minsk); po enkrat iz Kanade (Toronto), Nizozemske (Leiden), Norveške (Trondheim), Italije (Padova) in ČSSR (Praga). Temu bi bilo treba dodati še predavatelje iz Trsta in zlasti tuje lektorje, ki so bili v času, ko so imeli predavanje v Krožku, začasno zaposleni ali na študijskem obisku na FF – to bi za nekatere države (Italijo, Francijo) dalo malo višje številke in podaljšalo spisek držav (2 predavatelja sta bila npr. iz Romunije). Neslovenski predavatelji so prišli iz skupaj 13 evropskih (poleg Jugoslavije) in severnoameriških držav in so po številu skoraj ujeli slovenske. Najbolj znano ime med gosti je bil André Martinet (1983). Udeležba pri njegovem predavanju je bila rekordna (73 po-

slušalcev). Sicer pa je povprečni obisk predavanj v teh desetih letih nihal med 16 (npr. 1974/75) in 25 (1982/83 – to leto je bil najvišji povprečni obisk v zadnjih 20 letih: številko je dvignil predvsem Martinet, vendar bi bil tudi, če njegovega predavanja ne bi šteli, povprečni obisk v tem (zadnjem) letu še zmeraj nad 21, večji pa je bil le še leta 1963/64).

Predavanja Slovencev so bila v slovenščini, drugih Jugoslovanov v srbohrvaščini, tujcev v nemščini, angleščini, francoščini, ruščini, italijanščini, češčini, srbohrvaščini in slovenščini. V zadnjih letih je na vabilih, kadar predavanje ni v slovenščini, na to opozorjeno.

In kateri jeziki so bili predmet predavanj? Daleč največkrat slovenščina, vsaj 40-krat, in to ne všteti nekatere kontrastivne teme. Sledijo angleščina (11), srbohrvaščina (6), nemščina in stara grščina (po 5), italijanščina (4), francoščina (3), starocerkvenoslovanščina, latinščina, romunščina in islandščina (po 2), makedonščina, poljščina, furlanščina, albanščina, stara indijsščina, finščina, baskovščina, arabščina, tuareščina, kitajščina (po 1). Nekatera predavanja so obravnavala po več jezikov (vsaj tri npr. južnoslovanski prostor, podobno šest indoevropskičnih predavanj), zato so navedene številke približne, seznam pa nepopoln. Med interdisciplinarnimi področji »vodi« psiholingvistika (6 predavanj) pred računalniškim jezikoslovjem in sociolingvistiko; vendar je bilo npr. sociolingvističnega tudi marsikaj v predavanjih, ki jih pričujoča statistika uvršča v kak drug predalček. Od jezikovnih ravnin je bilo največkrat obravnavano besedje s frazeologijo (49-krat), vendar z različnih vidikov, zato je treba od skupnega števila posebej omeniti vsaj besedotvorje (5 predavanj), imenoslovje (8 – predvsem osebna imena, krajevna npr. le trikrat) in etimologijo (7), morda še slovaropisje (3). Druga najbolj obravnavana je bila skladnja (18); sledi fonetika in fonologija (13), nato oblikoslovje (9). V že zadovoljivi količini je bila na sporedu stilistika/zvrstnost (6), ne pa več pomenoslovje (3) ali besediloslovje/sporočanje (3), in zlasti ne oblikoglasje, tj. morfo-

nologija, in pravopis (oboje le po 1). Številke so spet približne, zlasti ker ne upoštevajo predavanj iz prevodne prakse in teorije (5) in velike gmote (37 predavanj) »širših obravnjav«, kjer se skrivajo opisi jezikovnih diasistemov (12), jezikoslovnih šol/teorij/vej (7), knjig/projektov/ kongresov (7).

Krožek je poskusil biti dejaven še drugače. V letu 1973/74 je na pobudo F. Bezlaja sprožil akcijo, da bi se v počastitev takrat umrlega slovenskega jezikoslovca Karla Oštirja ustanovil Oštirjev sklad, iz katerega bi nagrajevali najboljše študentske znanstvene prispevke. Zamisel je spodletela, ker ni bilo mogoče zbrati denarja.

Splošna ocena za zadnjih deset let dela Lingvističnega krožka je vsekakor pohvalna. Poseben napredek glede na prejšnje obdobje pomeni pomnožitev gostujočih predavateljev – nekako trikratna pri inozemskih in kar šestkratna pri jugoslovanskih iz drugih republik. Pri tem je treba upoštevati, da so sredstva Krožka minimalna (10 000 din v 1982/83, 4000 v 1981/82), v glavnem za dnevnice, potnine ali nočnine gostom iz drugih republik, redko inozemskim. V dejstvu, da je število drugorepubliških predavateljev v zadnjih letih upad(a)lo, odsevajo najbrž že sedanje slabe gospodarske razmere, čeprav bi bilo drugače mogoče pričakovati prav pri tej kategoriji še naraščanje. Zato je tudi pri povezovanju z jezikoslovnimi krožki drugih jugoslovanskih univerz težko upati na kaj več kot (že dosedanje) stagniranje pri tem, da se z zagrebškim krožkom redno izmenjujejo vabila na sestanke. – V nasprotju s prejšnjima obdobjema so bile v zadnjem obdobju med predavatelje pritegnjene tudi tri študentke (ena pravzaprav že po diplomii). – Do dvajsetletnice ne zadostno »sprotno medsebojno obveščanje o jezikoslovnih znanstvenih novostih«¹ je bilo deloma izboljšano; zlasti je postalo skoraj pravilo, da doktorandi po obrambi jezikoslovne ali jezikoslovje zadevajoče disertacije predstavijo svoje delo še v Krožku; podobno velja za kritične (avto)referate o domačih in tujih knjižnih novostih. – Od (samo)kritičnih pripomb, zapisanih ob 20-letnici Krožka,¹ ostaja še najbolj aktualna tista, da je med obiskoval-

ci sestankov premalo študentov. Tudi takratni poziv, da bi morali začeti zbirati podatke o tem, koliko izpredavanega je izšlo v tisku, velja ponoviti.⁷ Ker se tudi zapisniki sestankov ne pišejo več, ostajajo edini arhivirani podatki o kakovosti in sploh resničnosti vsebini predavanj morebitni izročki (handouts), če so jih seveda nastopajoči pripravili in tajniki shranili. Še bolj bi bili zapisniki koristni zaradi debat, ki – različno dolge in kvalitetne, vendar pa zmeraj – sledijo predavanjem in jih vodijo predavatelji sami. (Za zdaj žal ni možnosti uvesti prakso več jezikoslovnih krožkov, zlasti na Zahodu, da se sestanki praviloma podaljšujejo še v neformalni pogovor, navadno ob prigrizku, v klubskem prostoru ali na domu katerega od krožkarjev.) – Letna poročila bi bilo treba statistično in komentarsko obogatiti in standardizirati za določen minimum podatkov.⁸

Lingvistični krožek FF lahko stopa v svoja moška leta ponosen na mladeniška. Svojo poglobitno nalogo, pretakanje jezikoslovnih spoznanj med domačimi strokovnjaki ter med tujino oz. drugimi jugoslovanskimi republikami in Slovenijo, opravlja vedno bolje. Njegova navzven tiha dejavnost povezuje fakultetne jezikoslovce v skupnost in hkrati s kolegi zunaj fakultete najbrž bolj, kot se sami zavedajo, in stavi dragoce- no in ljubo izročilo.

Velemir Gjurin
Filozofska fakulteta v Ljubljani

⁷ V zadnjem času se pojavlja misel, da bi krožek objavljaj sam »svoja« predavanja ali obveščal v posebni publikaciji o jezikoslovnih novostih.

⁸ Pričujoče poročilo je narejeno po letnih poročilih in v manjši meri po podatkih s sestanknih vabil; za dodatne informacije se zahvaljujem prof. Orešniku. Če sem koga ali kaj – nehote – prezrl, prosim bralce, da me na to opozorijo.

Prejeli smo v oceno

Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu). Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1984, 639 str. (Obdobja, 5.)

France Vurnik, Odmevi iz parterja. Slovenska dramatika. Mestno gledališče ljubljansko. Ljubljana 1984, 575 str. (Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega, 95.)

Laurence Olivier, Igralčeva izpoved. Prev. Dušan Tomše. Mestno gledališče ljubljansko, Ljubljana 1984, 421 str. (Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega, 96.)

Glas Korotana, 1984, št. 9. Izdaja Visokošolski dom »Korotan«, zanj Ivan Tomažič.

Protestantismus bei den Slowenen. Protestantizem pri Slovencih. Beiträge zur 3. Slawistentagung der Universitäten Klagenfurt und Ljubljana, Klagenfurt, 26.–28. Mai 1983. Wien 1984. (Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 13.)

Neweklowsky, Gerhard: Trubarjev Katekizem 1550. Konkordanca, indeks besed, pogostnostni spiski. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1984. XIII, 429 tr.

Jan Makarovič, Misel in sporočilo. Kako uspešno študirati, raziskovati in predstaviti svoje ideje. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana 1984, 159 strani.

Knjižne novosti

NEKAJ NOVOSTI KNJIŽNICE ODDELKA ZA SLOVANSKE JEZIKE IN KNJIŽEVNOSTI FILOZOFSKE FAKULTETE V LJUBLJANI

Koneski, Blaže: Gramatika na makedonskiot literaturni jazik. Skopje, Kultura 1981. – Gram II 683
Kratkij očerk istorii russkoj sovetskoj literatury 1917–1980. Leningrad, Lenizdat 1984. – Lit hist II 3249

Kšicová, Danuša: Poéma za romantismu a novoromantismu. Rusko-české paralely. Brno, Univ. J. E. Purkyně 1983. (Spisy Univ. J. E. Purkyně. 249.) – Zborn II 534/249

Kudělka, Viktor: Malý labyrint literatury. Praha, Albatros 1982. – Lex I 424

Kunst-Gnamuš, Olga: Govorno dejanje – družbeno dejanje. Ljubljana, Pedagoški inštitut 1984. – Phil II 2458

Markov, Vladimir: Russian imagism 1919–1924. Giesen, Schmitz 1980. (Bausteine zur Geschichte der Literatur bei den Slawen. 15.) – Zborn II 446/15

Maticki, Miodrag: Srpskohrvatska graničarska epika. Beograd, Institut za književnost i umetnost 1974. (Studije i rasprave. 11.) – Lit hist II 2157/11

Mirčev, Kiril: Istoričeska gramatika na b'lgarskija ezik. 3. izd. Sofija, Nauka i izkustvo 1978. – Gram II 260

Mitrović, Brana: Rečnik leškovačkog govora. Leskovac 1984. (Biblioteka Narodnog muzeja u Leskovcu. 32.) – Zborn II 785/32

Moldanová, Dobrava: Naše příjmení. Praha, Mladá fronta 1983. (Malé encyklopedie. 16.) – Lex II 806/16

Nikitina, Serafina Evgen'evna: Tezaurus po teoretičeskoj i prikladnoj lingvistike. (Avtomatičeskaja obrabotka teksta.) Moskva, Nauka 1978. – Lex I 428

Obščeslavjanskoe značenie problemy akan'ja. Sofija, BAN 1968. – Phil II 2462

Paffen, K. A.: Deutsch-russisches Satzlexikon = Nemecko-russkij frazeologičeskij slovar'. Leipzig, Encyklopädie 1980. – Lex II 809

Pelc, Jerzy: Wstęp do semiotyki. 2. wyd. Warszawa, Wiedza powszechna 1984. (Omega. 371.) – Zborn I 58/371

Petriščeva, Evgenija Feliksovna: Stilističeski okrašennaja leksika russkogo jazyka. – Moskva, Nauka 1984. – Phil II 2464

Popović, Milenko: Osnove staroslavenskog za studente ruskog jezika. Zagreb, Filozofski fakultet 1983. – Gram II 682

Pregljev zbornik. Ljubljana, Slovenska matica 1984. – Lit hist II 3239

Riposati, Benedetto: Zgodovina latinske književnosti. Trst, Deželni šolski urad Furlanije-Julijske krajine 1983. – Lit hist II 3245

Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. Knj. 1. Zagreb, JAZU 1984. – Lex II 803

Rospond, Stanisław: Słownik etymologiczny miast i gmin PRL. Wrocław, Ossolineum 1984. – Lex II 801

Russkij sonet. Sonety russkikh poetov XVIII – načala XX veka. Moskva, Sovetskaja Rossija 1983. – Russ I 863

Salzburger Slawistengespräch (2; 1983; Salzburg): Probleme des Sprachkontakts. Salzburg, Institut für Slawistik der Universität 1983. (Die slawischen Sprachen. 4.) – Per II 696/4

Slawistentagung der Universitäten Klagenfurt und Ljubljana (3; 1983; Klagenfurt): Protestantismus bei den Slowenen = Protestantizem pri Slovencih. Wien, Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien 1984. (Wiener slawistischer Almanach. Sonderband. 13.) – Per II 680

Slovar' russkogo jazyka XVIII veka. Vyp. 1. Leningrad, Nauka 1984. Lex – II 811

Stefano Kociančič (1818–1883). Gorizia, Istituto di storia sociale e religiosa 1984. (Fonti e studi di storia sociale e religiosa. 1.) – Zborn II 786/1

Struktura literaturnog proizvedenija. Leningrad, Nauka 1984. – Lit hist II 3284

Studia konfrontatywne polsko-południowosłowiańskie. Wrocław, Ossolineum 1984. (Prace slawistyczne. 42.) – Zborn II 614/42

Tekst i zdanie. Zbiór studiów. Wrocław, Ossolineum 1983. – Phil II 2456

Toporišič, Jože: Slovenska slovnica. Pregledana in razširjena izd. Maribor, Obzorja 1984. – Gram II 681

Vinogradova, Valentina Nikolaevna: Stilističeskij aspekt russkogo slovoobrazovanija. Moskva, Nauka 1984. – Phil II 2465

Vvedenie v jazykoznanie. Hrestomatija. Izd. 2. Minsk, Vyšejšaja škola 1984. – Phil II 2468

Wielojęzyczność literatury i problemy przekładu artystycznego. Wrocław, Ossolineum 1984. (Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej. 64.) – Lit hist II 1624/64

PROSIMO, PORAVNAJTE NAROČNINO ZA LETO 1984/85.